

М. Антонович

Геррес.

ЛННБ України ім. В. Стефаника

01370871R

3451/3.

30.107

М.АНТОНОВИЧ

ГЕРРЕС

**ЛЬВІВ
1934**

КНИГОЗБІРНЯ ВІСТНИКА

МИКОЛА МАКІЯВЕЛЬ

В О Л О Д А Р

2-ге число „Кингозбірні Вістника“ — ціна 2 зо

„Незавидить і проск ибує Макіявеля не до інший саме ...світ найбільших гіпокритів... Поява Макіявели в українській мові річ справді корисна: загал матиме змогу більш-менш познайомитися з тим „страх'ливим“ макіявелізмом, а... українська література дістає в доброму перекладі класичний твір, що заслуговує на переклад не менше, як твори Данте“. (Трибуна, 15. IX.).

„З цієї незвичайної книжки можна незвичайно багато навчитися... Політики Макіявеля тримається нині цілий світ, а тому, знаючи її засади, не одно краще зрозуміємо і не одне будемо менше дивуватися та й не одно зможемо передбачити“ (Народня Справа, 16. IX.).

„Знайдемо між думками Макіявеля багато таких, що здадуться... нам, так мало виробленим“. (Вісті, ч. 23).

„...радіти треба, що нарешті й великий твір великого політика Італії, найшовся у нашому перекладі... Перекладом М. Островерхи, зрештою бездоганим під оглядом мови, відновлено у нас важну прогалину. За першою книжкою „Кингозбірні Вістника“ — це друге цікаве, актуальне й важне видання... яке інтелігентна людина обов'язково повинна прочитати“. (Неділя 16. IX.).

„Сама поява книжки Макіявеля в українському перекладі корисна і відрадна під тим оглядом, що збагачує політичну літературу, доступну українському читачеві... Книжка Макіявеля, це своєрідний знак часу“. (Мета, ч. 37.).

„Перша знайомість з Макіявелем полишає у вас довго незатерте вражіння, що лишається вам від людини, яка без обиняків здирає заслону ілюзій та показує вам дійсний світ. Прочитавши Макіявелевого „Володаря“ вперше, ви ще нераз пізніше... вертатисьмете до нього“. (Новий Час, ч. 211.).

Г. Геррес

Иозеф Геррес
(1776—1848)

06, 10

~~30107~~

Др. Михайло Антонович

Йозеф Геррес

вістун німецької єдності

(з передмовою Дм. Донцова)

~~63451~~/3.

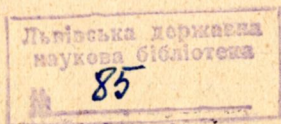
Л Ъ В І В

1 9 3 4

Книгозбірня Вістника
ч. 3.

Львів. Бібліотека
АН УРСР

T3(4r)4

ЛННБ України
ім. В. Стефаника

5327417

Наші видавництва старалися зацікавити читача історією мас, як активного чинника історії, не одиниць. Історією соціальних, не національно-політичних рухів; змаганням за хліб, не за вищу форму організації суспільства. На першій пляні стояли стремління з гаслом — «рівність», не «свобода».

Відповідало це поширеному поглядові на себе як на «націю плебейську» (поняття і вислів Драгоманова), «суто-демократичну», ворожу до ідеалів націй «панських». Відповідало це повному незрозумінню серед нашого загалу значіння — «героїв і героїчного в історії», як це розумів Карлейль. Прагнемо зломити ту поширену серед наших видавництв-тенденцію.

По книжці про Мусоліні, який вчився на Макиавелі, і по книжці Макиавеля, який вчився на Цезарі Борджія, — даємо розвідку про апостола визволення Німеччини зпід ярма Наполеона. Геррес був якраз одним з тих «героїв», про які пише Карлейль; одним з тих одиниць, про яких говорять, що — все велике, нове родилося перш в голові одиниці.

Як багато у нас революцією російською, захопився він французькою, як рухом інтернаціональним, що несе свободу всім. Як небагато у нас, хутко він в тій революції розчарувався, повернувши на шлях німецького націоналізму, ворожого Франції — «визволительці».

Думав мужньо і писав мужньо.

Ніколи не спихав на «обставини» вину за занепад своєї країни. Слабі, невиразні в цілях зусилля німецького народу не могли, на його думку, — «здобути пошанівок в небесних сил». «Як могла доля не забути про націю, яка сама про себе забула?» — питався він. «Внутрішня правість нічого не значить для світа, коли не потрапить здобути собі значіння єдністю й силою». Як-

раз »безсилу чесноту карає в історії своїм найсуворішим правом чорт«.

Його країна молилася на Наполеона, але він писав: обставини не всепотужні. Лиш щоби ставити їм чоло — треба носити в собі — »ненависть і любов«: »нема в історії великих одиниць, ні народів без здібности до ненависти й любови«.

Ота »ненависть і любов« — зробила з нього — »французоїда«, шовініста, як сказали-би ті, чие серце не здібне перейматися жадним з тих чувств: »але передусім не смію зробити я з своїх дітей французів«, — писав він; він »не може стерпіти, щоби його доньки вийшли за французів«.

Він був проти князів, тому, що вони противилися унезалежненню Німеччини. Жадав конституції не як самоцілі, не »для хліба«, лиш на те, і такої, щоби вона обґрунтувала »внутрішню міць, рішучість і відпорність супроти заграниці«, головню Франції: примат заграничної політики, з якого сміються де-які наші історики.

Конституція — і духова регенерація народу. Без твердого »громадського духа« в народі — воля володарів укріпити загальне добро — безсила. Цей дух збудити прагнув він насамперед. Тому картав своє »покоління зледачілих, зневірених в собі, нікчемних людей«. На його місце хотів покликати нових.

Викликаючи той новий »громадський дух« нових людей, підкреслюючи ролю нації, не монархів, ролю моральної сили, яка зневолила б шанувати себе і »небесні сили« і »обставини«, і захланну наполеонівську чужину, — Геррес став одним з предтеч німецького націоналізму.

Власне одною з тих одиниць, про яких говорять, що все велике, нове родилося перш в голові одиниці.

Дм. Донцов.

ВСТУП

I

Життя Йозефа Герреса не багате зовнішніми подіями. Це життя вченого публіциста і горячого патріота, що найкращі свої роки віддав службі батьківщині на своїм публіцистичнім полі. Та його талант і успіхи, яких він тут осягнув, здобули йому звання найкращого німецького публіциста і забезпечили йому раз на завжди місце в першій ряді блискучої серії діячів німецького відродження 1813—1815 р. р. Як один із творців ідеї зєдинення Німеччини на ґрунті суспільних реформ, заслуговує він особливо тепер на увагу з огляду на ті генетичні зв'язки, що сполучують гітлерівський рух з ідеями відродження Німеччини за протинаполеонівських війн. Ясно, що така постать актуальна сьогодні й для українського читача.

НІМЕЧЧИНА НА ПЕРЕЛОМІ XVIII—XIX В. В.

II

Кінець XVIII в. був часом надзвичайного культурного піднесення Німеччини. Німецька література, наука, музика вели в той час перед у цілій Європі. Та в парі з тим ішло і повне політичне обезсилення, колись такої грізної, Священної Римської Імперії Німецького Народу. Дві найсильніші держави: Австрія та Прусія, що єдині були в змозі вести активну зовнішню політику, вели її у вічному суперництві, кожна на власну руку, кожна змагала до своєї власної цілі. Вся решта Німеччини була розбита на сотні держав і державок, часто розміром не більших від території одного села. Їх зверхній суверен — німецький цісар, не мав над ними майже ніякої дійсної влади, а через те і звертав свою увагу в першу чергу на коронні, безпосередньо йому підлеглі, землі. Інтереси Франції, якій вигідно було мати на своїх східних кордонах безліч дрібних

державок та суперництво Австрії і Прусії, з яких ніодна не хотіла дозволити другій якось підсилитися на кошт цих країв, сприяли тривалому удержанню існуючого стану. З другого боку навіть найменші володарі заздрісно берігли свою суверенність, зчиняючи лемент, коли тільки який-небудь енергійніший володар з поміж них робив спроби зліпити більшу державну цілість.

В обставинах повного політичного розбиття мусів, особливо серед нижчих верств суспільности, розцвісти буйним цвітом партикуляризм. В XVIII існували побіч себе прусаки, баварці, австрійці, саксонці, гановеранці, але політичної свідомости якоїсь єдності німецької нації не було. Велике значіння культурного підйому Німеччини полягало в тому, що Гете, Шіллер, Кант знаходили собі скрізь дорогу в німецькій середовищі. Це вело до оживлення і зміцнення бодай почуття культурної єдності німців. У всіх німців, до яких би державок вони не належали, подибуємо свідомість культурної спільноти та гордість на розцвіт своєї духовости. Але тому, що це поняття спільноти було лише культурним, створювало воно поняття шкідливі політичному розвитку, як напр. що німці це «нарід поетів та філософів», або що — твердження Шіллера — хай собі інші народи бабраються в політичних дрібничках та злобах дня — ділом німця є творити «вічні цінности в царстві краси і гармонії». Земні справи не повинні були торкатися німецького духа. З другого боку великий культурний підйом радо годився на існуюче політичне розбиття. На сучасників робило велике вражіння, що найбільші осередки Німеччини знайшли собі місце лише в маленьких державках, як Ваймар або Ойтін, в той час як ні Вольтер ні Лесінг не могли витримати в Берліні, а Відень міг похвалитися хіба пікантним віршоплетом Блюмавером. При раптовій появі такого

величезного числа талантів, як це було в Німеччині в XVIII віці, створився певний культ особистості, пошана до індивідуальності, що при належному всесторонньому розвитку так багато могла зі себе видати. В той час як Йозефинська Австрія або Фридеріціянська Німеччина, з їх абсолютизмом та урядовими апаратами, обертали людину в машину, не залишали простору самостійній умовій діяльності й відстрашували сучасників — малі державки, з їх часто зовсім примітивною системою управління, були яскравою протилежністю великих. Обставина, що якраз великі держави опинилися осторонь від загального культурного життя, ніби підтверджувала здогад, що більший державний організм із своєю складною машинерією вбиває одиницю; що передумовою появи генія є маленька державка з нерозвиненим урядовим апаратом. Навіть в політичній літературі того часу, напр. у Мезера, подибуються твердження, що питомим німецьким політичним устроєм є партикуляризм. Загальним домаганням освіченого суспільства тих часів є якнайбільше ослаблення держави, якнайменше втручання її в життя і розвиток одиниці. Це ясно виступає в молодечих писаннях навіть, пізніше одного з найславніших пруських державних мужів Вільгельма фон Гумбольдта. В краснім письменстві також знаходимо ті самі думки про конечність ослаблення державної організації, яка служить лише гальмом усебічному розвиткові одиниці. Такими є наприклад дискусії Гіперіона та Алябанди в творі Гельдерліна «Гіперіон». Спеціальний жанр, яким зареагувала література на це питання відносин між одиницею і державою, створили твори, де прославлялось самотнє життя, осторонь від людського товариства та повсякденних турбот. Ідеалом було тут особисте щастя, якого досягалось можливо повним відчуженням людини від зорганізова-

ного суспільства. Ідилії пастушків чи інших са-
мітників на лоні природи служили головною те-
мою писань дуже популярного в свій час в Ні-
меччині Геснера (у Франції цей жанр заступав
у першу чергу Сен-Пер). Це вже був розумі-
ється останній крок в напрямі боротьби за інди-
відуальність і рафінований снобізм цього роду
творів виказує ясно їхню лише переходову мод-
ність. Будуччини ці ідеї не мали.

Та, не дивлячись на своє прихильне ставлен-
ня до партикуляризму, чільні представники то-
дішньої німецької інтелігенції були далекі від
льокального патріотизму. Смішно було-б уявити
собі Гете, Шіллера або Вілянда патріотами Сак-
сен-Ваймарського клаптя ґрунту. Коли-б навіть
признати рацію твердженню, що лиш така мала
державка могла виплекати генія, то з другого
боку вона не могла нічим такому генієві заімпонувати,
притягти його до себе. Наслідком було
те, що найталановитші одиниці вирісши понад
дрібний партикуляризм і сторонячись »машино-
вости« великих держав, віддавались космополі-
тичним мріям про культурну близькість освічених
людей всіх націй. Або, в найліпшій випадку, обме-
жувалися до вищого світу літератури та мистец-
тва, пориваючи звязки з дійсним життям. Інте-
лектуальні провідники того часу ясно бачили від-
сталість, а часом опереткову смішність партику-
лярних урядів, хаос в управлінню. Але на пер-
шій пляні інтересів тодішнього освіченого су-
спільства Німеччини стояли літературні справи
та естетично-філософські зацікавлення, не по-
літичні питання.

Ці умови мусіли допомогти успіхові ідей
французької революції серед суспільства. Перше
захоплення кличами цієї революції, було загальне
по всій Європі, у всіх освічених людей. Свобода,
всесвітня єдність і братерство відповідали їх

мріям. Кожен з діячів пізнішого німецького здвигу 1813—1815 рр. перейшов щабель такого захоплення, а більшість з них якраз в той час вперше виступала на громадський форум.

Тоді саме в роках захоплення революцією почалася і діяльність Йозефа Герреса.

МОЛОДІ ЛІТА ГЕРРЕСА

III

Як Кант з Кенігсбергом, Гете з Ваймаром, так зв'язаний Геррес, цілим своїм еством і діяльністю, з Кобленцом. Тут він народився й зріс, тут прожив часи свого найбільшого підйому й слави. За Кобленцом тужив Геррес всю решту свого життя, що йому судилося провести на вигнанні. Тільки в цій своїй рідній місці міг він бути щасливим; туга за батьківщиною у нього була рівнозначною з тугою за рідним Кобленцом, а виявлялася вона у нього дуже сильно при кожнім довшім побуті в яким би то не було іншій місці. Горюча любов до своєї вужчої батьківщини — вкритих лісом і виноградниками скель і горбів над ставом-зеленими водами Рену заповняла всю його душу. Нераз з гордістю заявляє Геррес, що вода з Рену пульсує в його жилах. Це, саме в собі гарне, почуття не дозволяло Герресові, на протязі цілого життя, глибше зрозуміти обставин, події й людей північної Німеччини. Зокрема в його відношенні до Прусії завжди бренть нотка чужості. Та з другого боку така прив'язаність до кожного каменя, дерева, кущика своєї рідної околиці була для багатьох німецьких діячів того часу тим чинником, що не давав потонути в вирі космополітичних ідей. Територіальне почуття завжди звертало людину від найпалкіших космополітичних фантазій до конкретних інтересів країни і таким чином ставало важною складовою часткою загально-німецького національного почуття.

Йозеф Геррес народився в Кобленці дня 25 січня 1776 як син небогатого купця. Від своєї матері, з роду італійки (Мацца), одідичив Геррес свій непогамовний темперамент; але назагал батьківський дім не міг йому багато дати для духового розвитку. Батько його, що торгував дровами, і мати вели звичайне маломіщанське життя, цілком заповнене денними справами та клопотами за численну родину. Отже зі свого будучого духового обличчя почерпнув Геррес з дому дуже мало. Природні його здібності почали виявлятися аж у школі, куди вступив 1786. Школи курфюрства Трієрського, до якого належав Кобленц, були незадовго перед тим зреформовані останнім курфюрстом, архієпископом Трієрським, освіченим Клеменсом - Венцеславом. Навчання в них було виїняте з під опіки єзуїтів і взагалі чернечих орденів, а передано в руки білого духовенства.

Та мабуть молодий Геррес почерпнув таки трохи за богато духу просвіченості в тій новозреформованій школі, бо маємо вістки про якийсь памфлет на папу, виготовлений 12-літнім хлопцем замість шкільної задачі. Памфлет учитель прочитав у голос перед клясою, після чого його подерто; мабуть і вільнодумний вчитель знайшов у ній за богато єресей. Поза тим виявляв Геррес добрі поступки в науці і лише нотатка з поведінки (*mores pueriles*) дає підставу до здогадів, що його огнистий темперамент почав виявлятися уже в ранній молодості. На гімназійній лаві з захватом сприймає перші вістки про французьку революцію; захват цей поділяла тоді зрештою вся освічена Європа.

В 1793 р. кінчає Геррес гімназію і лагодиться до студій медицини в колегіумі в Бонн. Але розвиток подій, а саме, початок революційних війн, перешкодили здійсненню цього заміру. Кобленц попадає в руки французької революційної армії

генерала Марсо і тут, як і скрізь, прихід французів став гаслом для місцевої інтелігенції до горячкової співпраці з «визвольною армією» за «повалення тиранів» в цілім світі. В Кобленці, де до приходу республіканських військ була головна квартира французької вельможної еміграції з її вічними скандалами, пльотками й інтригами, — гасло «мир халупам — війна палацам» було особливо популярне. З безпосередньою участю молодого Герреса закипіла інтензивна діяльність, вповні захопивши вчорашнього гімназиста. Фізична необхідність горячкової праці залишилася з тої пори властивою прикметою вдачі Герреса на ціле життя. Революційна діяльність кобленцького товариства лежала головним чином в тім-же, в чім до сьогодні спочиває більша частина революційної праці т. є. в організації центрального комітету та секцій, зібрань, сходин, маніфестацій, урочистих свят з посадженням дерева свободи і пр. Геррес приймав у цій діяльності найживішу участь. Це був „Sturm und Drangperiode“ його життя. «Юнак з розтріпаним рудим волоссям» — пише Райсе: «літав по місті і поспівав усюди — з промовами на зборах, з пропозиціями в клубах, поважною працею по секціях». Вже підчас першого наступу французів (осінь 1792) вибирається Геррес до занятого ними Майнцу, щоб вступити в звязки з тамошнім клубом «патріотів», як тоді називали сторонників революції. В Майнц було огнище цілого руху «патріотів» і там перебував один з головних провідників його, відомий мандрівник Ферстер¹⁾.

Та з цієї спроби наразі нічого не вийшло з

*) Ферстер потім поїхав до Парижа, де був святочно прийнятий, як представник визволених Францією від тиранів народів, що приносять подяку за своє визволення. Через те, що Майнц у міжчасі знову попав до рук австропруської коаліційної армії він не зміг вернути додому і в часах терору помер забутий всіми у великій нужді в Парижі.

причини швидкого відвороту французів. В юнацькій вірі в природжену незіпсутість людини, в гуманні ідеали кидається Геррес до боротьби з існуючою церквою та державою. Ситуація фанатичних патріотів є зовсім нелегка з огляду на те, що просте населення зовсім не поділяло симпатій своїх вищих кол і поставилось до французів спершу байдуже, а потім і вороже. І то не так через свою відданість прогнаним володарям, як через злобу на французів за здирства та реквізиції, які особливо обтяжували селянство. Так опиняється Геррес, разом з більшістю тодішньої райнляндської інтелігенції, в ролі тих, що з чужою допомогою хочуть заводити кращий лад у своїй країні. Страх серед «патріотів», що вибух «черні» може знищити всі дотеперішні «здобутки революції» був досить великий і спричиняв тим тісніший зв'язок з французькою окупаційною владою. Особливої актуальності набрали такі побоювання, коли в зв'язку з прелімінарним миром у Кампо-Форміо (1797) розійшлися чутки, що французи мають евакувати територію Німецької Імперії та що прийде реставрація передреволюційних відносин. Ця чутка стрівожила «патріотів» і в Кобленці організується спеціальний патріотичний клуб, який має на меті, всупереч бажанням населення, не допустити до повороту «старого ладу». Геррес стає одним з найдіяльніших членів клубу, який виявляє взагалі велику рухливість і врешті досягає своєї цілі. В серпні 1797 «патріоти» розпочали переговори з генералом Лязаром Гошем про утворення з німецьких земель лівого берега Рену окремої, союзної з Францією Цісренанської республіки, що мала би відігравати роль буфорової держави. Гош поставився до проекту прихильно і переворот негайно-ж довершено. Міські уряди були заступлені муніципалітетами, зложеними з патріотів, потім проголошено нову Цісре-

нанську республіку. Геррес, який в той час займав пост секретаря клубу патріотів, приймав у всіх цих подіях чільну участь. Серед населення були спроби чинного опору, але з огляду на недвозначну поведінку французьких військ, опір був лише пасивний. Тим більшим ударом для Герреса була постанова директорії в Парижі про прилучення ренських земель впрост до Франції. Як на те, саме тоді вмер великий приятель Цісренанської республіки генерал Гош.

З початку грає Геррес поміж прихильниками революції головно ролю пропагандиста, агітатора. Передусім в освітній акції клубу патріотів, яка мала на меті піднести рівень освіти народу і зробити його здібним до розуміння високих французьких ідеалів. В перших своїх виступах уже показує Геррес ясно свої здібності — уміння робити строгі логічні виводи, що імпонують юрбі, широкое охоплення суті справи і витягнення з неї всіх консеквенцій — все це може в формі трохи плиткій, але власне найбільш придатній для даних обставин. Є багато свідоцтв про той великий вплив, який Геррес мав на своїх слухачів, де він ділав не лише вогнем свого темпераменту і вмілою логікою, але й своєю глибокою силою переконання, своїм «моралізмом». Під «моралізмом» розуміє найвидатніший Герресів дослідник Шельберг глибоке внутрішнє пересвідчення Герреса у святості своїх змагань, в їх конечній справедливості і оправданості. Боротьба за свої ідеали уявлялась йому завжди як боротьба світла з тьмою, доброго первня зі злим. Це переконання, характеристичне для представників німецької просвічености, збереглося у Герреса до кінця його життя.

Вперше в друку появляється твір Герреса у 1795 в кельнській газеті «Брутус», видаваній Біргансом. Був це різкий памфлет проти «контрре-

волюціонерів». Але якраз у часі своїх перших розчаровань в ідеалах французької революції звертається він до публіцистики все більше і більше. Геррес знаходить тут свою властиву ділянку, з якою він залишається слабше чи сильніше зв'язаний на ціле життя, і в якій він здобуває свою найбільшу славу і свій до нині незаперечений титул «найліпшого німецького публіциста». В лютім 1798 р. стає він на чолі газети „Das rote Blatt“ (Червоний Листок).

Ця газета, спершу властиво декадник, потім місячник, яку Геррес видавав, а переважно сам і писав, стає дуже різко на сторону революції: Тоді Геррес належав до крайнього лівого крила ренських республіканців. Тріумф Герреса при упадку Німецької Імперії²⁾ був великий... З цього приводу друкує він у «Червонім Листку» з 18 Нівоза Республіки року VI (7 січня 1798), іронічний плач, з якого тут подаю уривок:

«Але ах! Минули ці гарні дні, вони втрачені, безповоротно втрачені. Сонце що тоді опромінювало нам всі предмети золотим яскравим світлом, сховалось за чорною лиховісною хмарою; глуха єгипетська пітьма прийшла на місце всеоживляючої матерії; тихо й похмуро все довкола нас. Вони пройшли, ці дні щасливого життя та радості; дні жалю та смутку настали замість них. Жахливі річі скоїлися над нами; канчук Господа покарав нас за наші злочини. Горе нам, що ми переживаємо ці страшні дні; наші батьки з того світу благословлятимуть долю, що раніше забрала їх геть; нашим дітям волосся ставатиме дуба, коли згадуватимуть це лихоліття. Навіть колиб зорі з неба мов град падали і позабивали наші кури й гуси, а нам самим засіяли голову гулями:

*) Німецька Імперія, основана Оттоном Великим (962), скасована в 1806 по вимушеній Наполеоном абдикації Франца II, австрійського цісаря.

і тодіб не був наш біль ані так щирий, ані так оправданий, як мусить бути при цій сумній події, що клонить нас до землі...

Слухайте громадяне, сумну вістку, що неща-30 грудня 1797 в дні здачі Майнцу о годині слива доля змушує мене вам оголосити...

3 пополудне вмерла в Регенсбурзі в цвітучім віці 955 літ 5 місяців і 28 день тихо й спокійно, від повного знесилення та сполученої з тим апоплексії, при повній свідомості й заосмотренню свя-тими Тайнами Священна Римська Імперія тяженої пам'яті...«.

Наведений уступ ясно ілюструє зневагу, яку Геррес мав до пережитої і спорохнявілої будови Німецької Імперії. Якогось жалю німця - патріота над загибіллю колись такого могутнього і славного витвору німецького народу, не зауважити тут. Але, каже Трайчке, німці хоч байдужі до долі своєї імперії, раптом відчули скільки вони втратили з її загибіллю. Кілька місяців по тім вже виступає покоління романтиків (в першу чергу Новаліс), підкреслюючи вартість ірраціонального, традиційного, історично - створеного, з жалями за великим німецьким середньовіччям. А незадовго і сам Геррес приходить до інакших переконань.

Зпочатку завданням »Червоного Листка« було поборювати симпатії до аристократії та деспотизму, глибоко закорінених в душах народу, як це недавно виказав Цісренанський переворот. Але з часом лінія часопису сама-собою змінилася: причиною тому був у першу чергу вже згаданий Герресів моралізм — його вічне стремління до боротьби за право і справедливість та повна безкорисність і непідкупність. Геррес розпочинає боротьбу проти несовісности та корупції серед французьких урядовців, яких тепер почали настановляти замість місцевих. Скарги Герреса та

розкриття ним різних брудних афер роблять таке вражіння, що навіть вищих урядовців, як комісарів департаментів, усувають з посади. Особи, що за свої зловживання особливо терплять від пера Герреса піднімають проти нього боротьбу доносами та видаванням конкуренційного органу «Синій листок» зі всякого роду лайками та наклепами, часами досить брудного характеру. Вперше тут паде проти Герреса закид, що його статті є подиктовані національною ненавистю до французів. Справа заходить так далеко, що Геррес змушений припинити свою газету, щоб запобігти поліційному її закриттю. Та вже за пів року розпочав нове видання «Рібецаль» (Rübezahl), що провадило далі ту саму лінію нападів на французьку бюрократію. В суперечці між французькими урядами та магістратом Кобленцу, Геррес виразно виступає в обороні прав останнього. В нім явно заходить конфлікт між його дотеперішніми космополітичними захопленнями і льокальним патріотизмом, що бачить всі відемні наслідки французької окупації для його країни.

Геррес занадто був зв'язаний з інтересами своєї вужчої батьківщини, щоби не реагувати як найживіше на її негоди, а тим самим він поволі розставався з революційним чадом молодечих літ. В той час як широкі кола німецького громадянства чим дужче байдужніли до політичних справ, (реакція на піднесення перших часів революції), Геррес з невтомною енергією продовжує далі своє діло боротьби з корупцією. «Рібецаль» під натиском французьких урядів, мусить незабаром теж припинитися. Тоді Геррес виготовляє цілий меморіал зі скарг ренанців до уряду Директорії в Парижі, і предкладає його у червні 1799 р. у храмі Декади своїм співгромадянам. Міжтим невдоволення населення з французьких здирств все зростає і доводить вже до поодиноких сутичок

між окупаційними військами та цивільним населенням. За порадою прихильного ренанціям шефа департаменту Ляканаля, приспішують міщани вже давно задуману висилку депутації до Парижа, якої ціль є добитися для ренських департаментів урівноправнення з департаментами французькими. Цим кроком хотіли ренанці добитися знесення обтяжливого воєнного стану та покласти міцніші перепони сваволі урядовців. Яко делегати виїхали Геррес та генерал Айкемаер в кінці 1799 р. через Трієр до Парижу.

Ця поїздка має для духового розвою Герреса рішачуче значіння, як остаточний етап процесу, що почався перед кількома літами: майже мимовільне, але дедалі то все більше розходження з Францією. Геррес ніколи не був засадничим франкофілом — навпаки, горду свідомість своєї культурної приналежності до німецького племені затримує весь час своєї революційної діяльності. Ідеалами його були космополітичні ідеї просвіченості і він прямував до їх здійснення в цілім світі. У Франції ці ідеали свободи, рівності і братерства були вже здійснені і тому французький нарід був бажаним союзником проти всіх інших тиранів; був покликаний провадити всі інші народи на шляху до всесвітньої республіки вільних громадян на основі чистого розуму. В такому признанню примату Франції для Герреса не було ніякого франкофільства, навіть коли він працював над тим, щоб Ренанія могла належно слідувати за Францією. Але тримаючись міцно «гуманних принципів» просвіченості, Геррес вступає в конфлікт з французькою дійсністю. Тоді елементи територіальної привязанності до місця його життя та приналежності до німецької культури почали в нім зміцнятися. В цей час знову змінною службою раз поставленим собі етичним

ЛНБ України
ім. В. Стефаника

5327417

ідеалам, з відкиненням кожного компромісу з дійсністю: він співпрацював з французькими революціонерами, сподіваючись, що це є шлях до його ціли, але він їх кидає, коли переконується, що вони зійшли на манівці і починає шукати інших засобів. Шельберг каже, що ідеали просвічености залишились для Герреса на ціле життя найвищими ідеалами, але час їх здійснення пересунувся для нього на сотні літ в будуччину.

Цей повільний відворот від старих шляхів, ускладнений браком національно-політичної свідомости взагалі, значно прискорився в часі побуту Герреса в Парижі. Французи, їх життя й побут були йому чужі і прірва, що розділює два народи розкрилася перед Герресом у всій своїй величині. «Це не мої люди, що провадять тут свій барвистий гармидер, може вони й кращі за мене — я їх не хочу!» — писав він з Парижа. Парижське життя в епоху Директорії дійсно мало могло дати духової серйозної поживи людині, а захопленого революціонера змушувало поважно задумуватися. Повна байдужність суспільства до політичних питань та погоня за всякого роду розвагами було перше, що кидалось у вічі чужинцеві по прибутті до столиці Франції. Приїзд Герреса припав на перші дні після бонапартового перевороту 18 брюмера. Геррес, як і кожен, ясно побачив, що революція скінчена. Свої вражіння з французької дійсности виложив Геррес у творі «Результати мого посольства до Парижа» з якого тут наводжу уривки:

»Але також безперечною правдою є, що революція розминулася зі своєю метою. Хотіли розірвати те, що злучене в одне єство тисячоліттями гнобило людину... Вже по десятиох роках довелося забути про чарівний сон, після безприкладного стрясення, в яких всі правила й засади були розчавлені в натиску подій; після хаотичного ви-

рування, в якому загальний алькагест зруйнував усі тверді форми, створивши замість них нетривкі, хмароподібні витвори, подібні до тих комет, що представляють собою лише згущений випар без ядра і маси... Після лютої боротьби, в якій замордовано мільйони існувань в жертву майбутньому щастю, тратячи одну позицію за другою, змушені були люди кинутись знову в обійми одному характерові, одному духові і в нього благали порятунку з прірви, що відкрилася під ногами. На кінці шляху довелося збудувати вівтар однодушності на костях поляглих і забити в жертву їй рештки кепсько хороненої свободи. На постументі кольони, на яким Світова Історія висікає свої анали, космополіт бачитиме і читатиме слова: »В кінці вісімнадцятого століття піднявся французький нарід до сфери вищого призначення, він створив величне, виконав що міг; стягнутий часом і своєю внутрішньою вдачею силоміць в діл, він не досяг ціли, за якою сягав. Майбутні покоління, вивчайте його помилки і блуди щоб довершити те, про що він перший посмів думати!«

»Франція, щоб забезпечити своє існування від небезпек, що загрожували звідусіль, зробила те, що робить природа в таких випадках; вона вибрала Найсильнішого зі свого лона і віддала свою долю в його руки. Цим кроком врятувалася перед прірвою, що грозила її поглинути; та тим самим вступила рівночасно в ряд звичайних держав, а її революція втратила загальний, вселюдський інтерес, який перед тим зробив з тої революції справу всіх народів«.

Як бачимо крах революції викликав глибоку реакцію в душі, що так довго жила її ідеалами. Як завжди, так і тут зважується Геррес відразу і рішуче на розрив. Скоро Франція, замість вести народи до ідеального свободного устрою, сама шу-

кає ратунку в деспотії, то тим самим стає нездатною виконати свою місію. Отже й інші народи не зобов'язані йти за нею. Зпочатку здержували Герреса ще надії досягти відновлення Цісренанської Республіки, але як тільки він побачив марність цих надій, то відразу-ж сповіщає Кобленц про свою тверду постанову не розпочинати нічого в справі приєднання Ренських департаментів до Франції та просить, щоб його відкликали. Натомість отримує Геррес настирливі прохання про передачу першому консулеві адреси. Змістом адреси було домагання «цілого населення Ренанії» (що, в дійсності, було неправдою) — приєднати його до Франції. У відповідь на це Геррес несподівано залишає Париж і вертається додому. Адресу, вже по його відїзді, передав першому консулеві, Бонапарту другий делегат генерал Айкемаєр.

З цією хвилиною Геррес надовго відходить від громадського життя і навіть від публіцистики. Тепер для нього почалися роки спокійного, відлюдного життя. Тепер в нім відбувається важна внутрішня праця над заповненням порожнечі, що повстала в наслідок катастрофи його молодечих стремлінь. Зовнішні факти його життя були — заняв скромну посаду учителя фізики при гімназії в Кобленці та одружився (1801 р.) з подругою дитинства Катаріною Лясо (Lassaulx) Десятилітню працю над своїм внутрішнім переформованням уможливило Герресові відносне заспокоєння, яке настало в Європі в перших часах панування Наполеона.

ДОБА В ІВТРИШНЬОГО ПЕРЕЛОМУ

IV

Як уже згадано, Геррес не розчарувався ще в своїх молодечих ідеалах свободи, рівності та всесвітнього братерства. Але досягнути їх він сподівався по ряді довгих літ. Рівночасно він ви-

знав, що Франція не зможе подарувати ці ідеали світові, цебто не може мати претенсії на провідництво над ним. Геррес лишався вірним сином XVIII століття з його індивідуалістичним способом думання: для нього лишилася найважливішим у світі боротьба за свої власні моральні ідеали, тільки доводилось шукати інших засобів для успішного їх переведення. На все культурне людство зробив велике вражіння факт, що спроба зорганізувати світ відповідно до найгостріших вимог чистого розуму закінчилася, по десятиох літах важких, кривавих жертв, деспотією — тобто найгіршим устроєм, який могла собі уявити індивідуалістично настроєна суспільність. Загальним переконанням тоді було, що людина є доброю від природи, отже при створенні природної, цебто основаної на вимогах чистого розуму, держави, повинні б були вийти назверх лише людські чесноти. Якжеж було, розумом і логікою пояснити криваві зліства і терор революції, а врешті її невдачу? І мимоволі люди мусіли прийти до переконання, що крім засад чистого розуму діють над ними ще й інші ірраціональні сили, значіння яких не можна збагнути розумово, лише відчувти душею. В представленню просвіченого XVIII віку (навіть його найблискупіших представників, як Вольтер) минуле Європи, себто Середньовіччя, було темною, забобонною, варварською епохою — і ця варварська епоха створила устрій, що тривав сотні літ! Середньовіччя не знало деспотії! І ось, людям, що в наслідок краху революції переживали важку духову кризу, імпонував суцільний монолітний світогляд Середньовіччя, для якого не було неясностей і не лишалось місця для сумнівів. Увага людей скеровується до цих «варварських» часів, навчається дивитись на них іншими очима, знаходить в них несподівано багаті культурні й літературні скарби, з яких багато збері-

глося до наших часів в устах народу в формі казок та легенд. А рівночасно всі ірраціональні вартости, що з такою погордою відкидалися чистим розумом, як віра, традиція, привязання до свого власного, пошана до історично створених форм, хоч-би вони на перший погляд і не мали ніякого значіння, раптом підносяться в очах людей як елементи, що століттями утримували сильні держави і формували відносини в них. З усім тим нововідкритим багатством виступають на переломі віків романтики і швидко здобувають загальне признание. Для Герреса, при його зближенню з романтизмом, відіграло ролю одруження, бо через жінку він посвоячився з одним з найчільніших заступників німецької романтичної школи — Клеменсом Brentano. Рішаче значіння для Герреса в цім напрямі мав побут Brentano в Кобленці 1802 р. Німецькі філософи (Кант, Фіхте й особливо Гердер) почали чимраз сильніше впливати на Герреса. Знайомство з філософією Шеллінга довершило справу переходу його до табору романтиків, яке назовні документується статтями, що публікував він в роках 1804/1805 в часописі «Аврора».

Цей час захоплення романтизмом був для Герреса, людини з інтересами наскрізь політичними, періодом потонення в літературно-наукових справах. Сьогоднішній людині тяжко навіть уявити собі ступінь перепоєности естетичними і науковими інтересами німецької суспільности тих часів. Величавий духовий підйом Німеччини мав за один із своїх наслідків те, що цілі верстви культурного суспільства цілком потонули в інтелектуальних питаннях, занедбуючи справи політичні. »Люцинда« Шлегеля викликала значно більшу сензацію ніж Трафальгурська битва. Відомо, що Гегель дописуючи останні речення своєї »Льогіки«, навіть не підійшов до вікна, щоби глянути

на Наполеона, котрий після виграної битви проїздив площею під вікнами філософа в Єні. Але саме романтичне захоплення духовою продукцією нації мало ту цінну сторону, що воно вело Герреса до зацікавлення своїм рідним минулим, а тим самим створило міцну базу під розвиток приспаного національного почуття. Вже з Гердера зачерпнув Геррес основні поняття про нації та держави і засвоїв собі погляд, що трівкі державні кордони можуть проходити лише етнографічними межами. Тим самим Геррес відмовився від своїх юнацьких тверджень про Рен, як про природній кордон Франції на сході. Наукова й журналістична діяльність Герреса в цих часах дуже жвава, але вся без виїмку присвячена питанням літератури або філософії; проте в ній вже ясно видно зміну в його думках і поняттях. Червоною ниткою проступає тепер гордість на свою власну, німецьку творчість. Ось що він пише в «Аврорі» в статті про «Німецьку й французьку літературу»:

«Німеччина і Франція під оглядом літератури відносяться до себе як гориста країна до нанесеної морем рівнини. В Німеччині Альпи громадаються на Альпи, сніговий покрив обіймає їх відноги, завжди всміхнене повітря охоплює їх вершини, глибока тиша панує довкола них; тільки гордий орел бореться там з стихією, що несе його і розбиває загальну мовчанку. Та за те, вільний кругозор до безконечного етеру, ближчі до надземного блищать їм зорі чистішим світлом, погляд, незатемнений випарами низин рветься в далечінь всесвіту, а духові проясняється вічність і він наповняється і розростається почуттям величнього. На долі охоплює око весь нижчий світ, великими масами залягло земне, Енакові діти природи — гори, розложені, як їх упорядкувала могутня мати, і виводять кольосальним письмом

великий закон, що їх опановує; і ліси, і ріки, і моря, і пустині, і всі дрібні людські справи сходяться тісним образом, як постать володаря світу у висіченім камені і мертва маса вже не панує більш над живим духом. Але населення цих гір як і всі верховинці, сильна людська порода, великодушні, гостинні, завзяті, швидкі, незалежні, горді почуттям своєї свободи і своєї внутрішньої сили, вони не зносять деспотизму і ворожі кожному обмеженню, при цьому трохи непривітні, грубі і неотесані, зарозумілі, зухвалі та різькі, злісні, запальні, насильні і тому в постійній війні між собою.

Внизу в рівнині живе зовсім інший народець, що побудував пишні міста і різноманітні доми та вежі і з веж дивиться він у безмір і бачить садиби й отари й засіви й рибні потічки, що плещуть долиною, і алеї і шляхи і докіль око сягає нічого крім землі і неба а поміж ними туман та храми, а понад тим нічого і тільки нерозсудний тужить за тим. І зорі зникли з неба і етер порожній, внутрішній світ вимер, ідеї вилиняли і поняття зводяться до економії і стосуються до праці та заробітку на хліб. І науки ростуть як дерева і найліпше в них те, що можна зїсти; філософія — отруйне дерево з Яви, ніхто хай не наближається до нього. А метафізика є паразитом на цім дереві. А мистецтво старанно плекається в кухоннім начинні: салат, редьківка, головки капусти, бурячок і цибуля садяться в грядки і старанно сапаються і прополюються, де-не-де в тінистих місцях встромляють квітки до вазонів і це зветься любовю до саду і поезією; а довкола всього оббігає потрійна огорожа: мова, авторитет і походження; а учені стоять при дверях і стережуть підозрілу наволоч. А люди в країні плиткі, як і місцевість, вони уявляють себе великими, бо вони більші від усього крім їх власних будин-

ків і вони балакають про кожну річ, бо вони кожну знають. Позатим з них ніякі пробоевики, вони вигладжені і коли не п'яні, слухають урядів, за глибиною допитують мало, зате за шириною. Вони поглядали б скося на гори, колиб на них не було так тяжко вилізти. Але ті з гори знають для чого є низина і цінують в ній те, що варта того; ті з низини ніколи не зрозуміють гори, на їхню думку земля мусить бути гладко обтесаною кулею.

Тут уже проглядає не лише гордість зі свого, але й це вороже наставлення супроти всього французького, яке швидко розвивається в правдиву антипатію і залишається у Герреса навіки. Романтизм взагалі був могутнім двигуном національного почуття. Але в перших порах, після свого навернення, Геррес зі своєю палкою вірою в величність німецької науки та літератури, зі своєю огнистою любов'ю до рідної ренської околиці лишився все ще сторонником політичного розбиття Німеччини. В статті з «Аврори» під заголовком «Північна й південна Німеччина» він переводить аналогію зі старинною Грецією і підкреслює, що групування Німеччини коло двох осередків, Берліна і Відня, (Спарти й Атен) вносить систему і порядок в хаос поодиноких державок та дає німцеві орієнтацію і поняття батьківщини, не позбавляючи його рівночасно всіх вигод партикуляризму. Та це вже лише переходова стадія: консеквентна думкою людина, мусіла скорше чи пізніше прийти до відчуття всенімецької політичної єдності, як синтези зі свідомости культурної єдності і горячого територіяльного патріотизму. Це відчуття незабаром прокидається у Герреса.

Наукова діяльність його, про яку вже побіжно згадувалося, в цей час зробила вже йому певне ім'я, хоч по своїй натурі Геррес був більше публіцистом ніж ученим. Та всеж, крім уже згадува-

них літературно-критичних статей в «Аврорі» заняття природничими науками, що їх вислідом були «Афоризми про мистецтво, як вступ до афоризмів про органонію, фізику, психологію та антропологию» (1802), «Афоризми про органонію» (1803), «Експозиція фізіології» (1805) та переклад хемічних таблиць Фуркруа, давали Герресові достатню кваліфікацію, щоби оправдати його покликання як доцента на університет у Гайдельберзі. Це місто було тоді осередком духового руху на півдні Німеччини, та, в першу чергу, осідком давніх друзів Герреса, романтиків Клеменса Брентана і Ахіма фон Арніма. Пізньою осінню 1806 р. Геррес переїздить до Гайдельбергу.

РОКИ ПЕРЕД ЗРИВОМ

V

Своїм прибуттям Геррес доповнив так званий «Гайдельберзький круг романтиків». Осередок групи складали відтепер він сам, Арнім та Брентано — довкола цих професорів купчилися студенти, серед яких був і молодий Йозеф фон Айхендорф. Трох головних духових вождів, зеднані щирою дружбою, були нерозлучні. Спільні поїздки човном по Некарі, екскурсії в багату старовиною околицю, пошукування за пам'ятками народньої словесности, взаїмна творча інспірація, просиджування цілих ночей в захопленню над якимнебудь новознайденим чи новонаписаним твором або й просто в палкій виміні думок, палаючі очі, патетичні слова і жести — ось атмосфера в якій провів Геррес два роки свого гайдельберзького життя. Як пізніше осміювано цей романтичний шал! Гайне, що заставив двох п'яних студентів на Брокені виголошувати патетичні тиради до шкіряних штанів, які вони приймали за місяць, і йому подібні іронізатори здискредитували цей, що правда, тоді вже заялений стиль. Але

в першій десятиліттю ХІХ в. жила в німецьких романтиках чиста радість несподіваного відкриття нових, досі незнаних, естетичних скарбів в народній творчості, обрядах і звичаях та в історичних традиціях Середньовіччя, що раптом стало перед людьми у всій маєстатичній поезії Хрестоносних походів, лицарських турнірів, цісарських коронацій — було від чого захопитися людям, що звикли віддавна жити в царстві естетичних вражінь. Для німців мало таке захоплення ще й національну вартість визволення згід культурних впливів Франції, де Буальо викляв навіть середньовічні імена з віршів, бо «паскудили» цілі п'ятиактові трагедії. Романтики знову поставили варварського Гільдебранда на одну висоту з античним Гіпполітом. Нема що й говорити про те, як все це захопило палку вдачу Герреса, що в інтензивнім духовім життю кружка найшла відповідну атмосферу для виладування свого непогамовного пориву до чину. Шельберг каже, що в зануренні в історію, яка зайняла місце природничих наук, в захопленні барвистим, чинним і неспокійним Середньовіччям — брєніла зневага до бездіяльної сучасности, втеча від неї.

А між тим в політиці заходили важкі зміни. Битва під Єною знищила міць Прусії і Наполеон остаточно здавив Німеччину, яка незабаром почала це болюче відчувати. Прусія не користувалася симпатіями на німецькій півдні і заході, але вона була головною підпорою рівноваги в країні. Базельський мир з Францією (1795 р.) створив в Центральній Німеччині широку неутральну смугу, куди не сміли заходити нічий війська. Назагал недоторканість цієї смуги дотримувалась добре, з неї повстала в європейськїм вирі мирна оаза і якраз на ці роки припадає найбільший розцвіт таких міст як Ваймар чи Єна в цій смугі. Занепад Прусії знищив неутральну смугу, але гні?

нового режиму відчули не відразу. Програна кампанія 1806 р. поділяла безпосередньо лише на людей ближче зв'язаних з Прусією. Під впливом цієї невдачі Фіхте, Арндт, Ян і багато інших доходять до висновку, що боротьба проти Франції може мати вигляди на успіх лише при об'єднанні всіх німців і при повнім духовім переродженню нації. Тільки всенациональний зрив може принести порятунок, поодинокі війни ведені професійними арміями і окремими державами засуджені на невдачу. Висліди війн з 1798/1801, 1805, 1806/1807, 1809 з одного боку, успіхи еспанської гверілі з другого, здавалось підтверджували їх міркування. Рівночасно в творах цих людей проходять і певні радикальні нотки, що пізніше дали підставу до охрещення цілого руху терміном «пруського яacobінства».

Бурхливі події ніби то не відбиваються на творчості Герреса, якому таки судилось добути безсмертя на полі політичної публіцистики. Він ніяк не реагує на Єнську битву і війну, але довгими дитирамбами зустрічає появу «Хлопячого чарівного рогу» (*Des Knaben Wunderhorn*) своїх друзів Brentano й Arnim. Геррес займається літературними критиками сучасних поетів, при чому ідеалом поетичної творчості для нього є не Гете, а Жан Поль (Пауль Ріхтер); тут Геррес здається дав вихід своїй особистій дивній нехиті до Гете, якої він не міг перебороти ціле життя. В 1807 р. виходить один з кращих його творів «Німецькі народні книжки» (*Die deutschen Volksbücher*) — навіяні горячою любов'ю до Середньовіччя і присвячені звеличенню народніх німецьких творів, як Нібелюнги, Ойленшпігель, Мелюзина, Фауст і т. д.; та в книжці цій є місця, які вказують на те, що під зовнішньою поволокою літературних інтересів вже збудилася і працювала політична думка в напрямі аналогічним з північними патріотами хоч

і в формі менш зпрецизованій. Наприклад, говорячи про правдивий внутрішній дух німецького народу, простий, спокійний, тихий, замкнений в собі, чесний, приступний всім високим почуванням, Геррес додає: «якраз упокорення, що завдала цьому духові народу незручність його вождів довершили внутрішній поділ в естві нації; відмовляючись від того, що було їй накинено в останніх роках заверюхи, вона мусить вернутись до себе самої, до того, що є для неї питоме й гідне, відкидаючи й понехуючи інше». Ще без виразної продуманости тут висловлені в основі ті самі гадки, що й у пруських діячів, себто віра в великі внутрішні вартости народу і в конечности відродження його. Розуміється «Промови до німецької нації», «Дух часу» чи «Німецька народність» розгортають дану програму значно докладніше, систематичніше і повніше, але тут важно констатувати, що й на півдні Німеччини розвиток політичних думок починав ставати подібним і то цілком незалежно від духового впливу Пруссії («Німецькі народні книжки» Герреса видані 1807, перший том «Духу часу» 1806, «Промови до німецької нації» 1808, «Німецька народність» 1810). Але в Герреса такі думки розкинені несистематично по літературних та історичних працях, тоді як у Пруссії зворот громадської думки до питань дня вже завершився і проблема визволення шляхом народньої обнови та радикальних суспільних реформ стала вже там в осередку загального зацікавлення.

Розцвіт гайдельберзького кружка тривав не довго. В 1808 році Арнім виїздить до Берліна, Брентано приймає запросини до університету в Ляндсгут і Геррес, для якого після відїзду друзів Гайдельберг втратив всяку принаду, вертає пізньою осінню 1808 р. назад до Кобленцу, де продовжує скромне життя гімназійного професора.

Але двохлітнє перебування в атмосфері романтичної екзальтації назавжди лишили на нім свій слід. Фрайгер Карль фон Штайн, знаменитий реформатор Прусії, пізніше висловлювався, що «в Гайдельберзі загорівся той вогонь, що пізніше поглинув французів». В ході думок Герреса, в стилі його писання назавжди залишився відпечаток гайдельберзького романтика.

Та рівночасно виїзд з Гайдельбергу привернув Герреса знову до його властивої ділянки — політики. Коли в Гайдельберзі у Герреса ще не було так викристалізованих політичних поглядів як у всенімецьких патріотів Прусії, то одною з причин цього явища була і та обставина, що на півдні гніт Наполеона відчували пізніше ніж у Прусії, де раптовний упадок з височини Фридрихівської слави до становища пригнобленої, другорядної держави боляче вдарив по розвиненому почуттю пруської гордості і викликав реакцію в широких колах суспільства. Але в 1810-их роках поліційний режим імперії, що визискувала країни на потреби сталих війн, скрізь почав даватися болюче взнаки. Геррес, не дивлячися на небезпеку поліційних переслідувань, починає вступати активно на шлях боротьби з завойовником. В лютім 1810 р. з'являється в «Музеї Батьківщини» (Vaterländisches Museum) що видавав Пертес у Гамбурзі його знаменна стаття «Про упадок Німеччини та підстави її відродження» — знаменна передусім, як новий доказ мужности Герреса, оскільки йшло про боротьбу за справу на його думку справедливу, а далі тими поглядами, що знайшли в цій статті свій вислів. Невдачі впали на Німеччину, через те, що не змогла вона виступити під прапором вищого й кращого ладу в світі. Внутрішній її розвиток не матиме для світа ніякого значіння, коли вона не заімпонує йому своєю власною силою та єдністю. Поки це не

станеться, доти тріюмфуватиме над нею чужа груба сила.

Ця реальна сила, що її мусить передусім вивторити німецька суспільність є громадська опінія. Вона мусить виплекати власну культурну творчість і подбати про викинення з німецького життя всього чужого й нанесеного. Так громадська опінія зможе створити силу, проти якої безпомічним буде всяке завоювання, бо лише полонення німецького народу чужим духовим майном підготувало і уможливило підбій Німеччини. Коли вдасться створити міцну громадську опінію, ціла недоля нинішнього дня стане підготовкою до відродження; насильники страхатимуть погрозами, але врешті решт загальне обурення примусить їх уступити.

Це вже хід думок цілком подібний до плянів Фіхте, Яна та Арндта про відродження на національній основі, але з Герреса сильніше говорить вроджений політик; він пропонує засіб конкретний (а крім того в уяві тодішніх людей можливий і доцільний), який тим самим може стати черговим завданням дня. Кличі, як напр. «зреволюціонування мас», що кидаються партіями ХХ віку в суті своїй мало чим різняться від пропонованих Герресом метод. Геррес цим своїм твердження ставав навіть на дуже радикальний ґрунт, бо по поняттям з ХVІІІ століття держава мала бути щось зовсім окремого від своїх підданих, котрі ніяк не сміли втручатися в політичні справи. Французька революція зробила державу справою всіх її громадян, а Геррес висловлюючи свої погляди, був піоніром поступу на терені Німеччини разом із пруськими політичними мислителями. Значно слабше і менше виразно виходить покищо Геррес зі своїми домаганнями суспільних реформ, наприклад створення нової шляхти, чим це зробив хочби Ян в «Німецькій народности».

Проте вже сам факт пов'язати справи відродження Німеччини з потребою досить рішучих суспільних реформ був для духової еволюції Герреса важною подією.

Так сформувалося духове обличчя Герреса на передодні німецького зриву. Перейшовши через школу романтизму він вийшов відтіля готовий на всякі зусилля і жертви для свого народу і батьківщини. Громадська діяльність стала для нього необхідністю, ідеалом. Це вже був ідеал ріжний від мрій з XVIII століття про замкнення в собі та відокремлення одиниці в природі. Романтизм в Німеччині поставив інтерес до суспільності та нації на перший плян людських зацікавлень. Недурно Геррес підчас перебування в Гайдельберзі провадив їдку полеміку (на літературні теми) зі старим Фоссом, оборонцем давніх ідеалів, автором іділічно-рустикальної «Люїзи».

„РЕНСЬКИЙ МЕРКУР“

VI

Катастрофа армій Наполеона в Росії, стала для Європи сигналом до визволення. З маніфестом короля Фридриха-Вільгельма III піднялася вся Прусія, ентузіазм швидко огорнув цілу Німеччину. Ідеї національного переродження, що їх від Єнської поразки проголошували найліпші німецькі уми, принесли плоди. Добровольці, поміж якими були найкращі учені і поети, масово збігалися звідусіль до війська. Пруська армія, зреформована Шарнгорстом, під проводом таких людей як Бліхер, Йорк, Гнайзенау, Грольман, Кляйст, Білов, була ціла перепоена бажанням відплати, а пруський генеральний штаб став головним мотором всіх союзних військових операцій. Згідно з прусько-російською воєнною конвенцією, мала Росія виставити 120, Прусія 80 ти-

сяч війська, але вдійсності пропорція була відразу-ж відворотна, а в тягу війни пруська збройна сила досягла до 300 тисяч при $4\frac{1}{2}$ мільйонах населення держави. Нестримна атака Бліхера рішила битву під Ляйпцігом. Наполеон мусів відступати до Франції, а під Новий 1814 рік, пруські війська сфорсували під Каубом та Кобленцом Рен. В цей час Геррес, як видно з його листа до Якоба Грімма, лежав хорий, але вже 23 січня зміг, на бажання уряду, перебрати ведення газети «Ренський Меркур», що видавалася в Кобленці. З цим днем почалася для Герреса найславніша пора в його житті.

Герресовий політичний змісл, льогіка і вміння ясно і просто переконати людину проявились тут у всім своїм блеску. Особливо впливав на читача його огнистий темперамент і запал, що дихав з кожного написаного ним рядка; він оправдував висказ, що «Ренський Меркур» писаний не чорнилом а вогнем. В ролі політичного журналіста Геррес вповні знайшов своє покликання.

«Ренський Меркур», з невідомого провінціального тижневика з 500 примірників накладу, став найбільш читаною газетою Німеччини, досягнувши велетенського на ті часи накладу 10.000 примірників, та почав виходити що другий день. В товаристві, в війську, в генеральних штабах, в міністерствах, всюди був «Ренський Меркур». Геррес став відразу герольдом всенімецького ентузіязму. Зепп, один з давніших дослідників Герреса, писав: «*Меркур*, мов буревісник летів перед військом. Німецький нарід знайшов свій орган, свого могутнього речника; журнал був нащо післанець богів подавав свій голос і в показом політичної конечности і все сприяло тому, ловній кватирі союзників. Ніщо не могло протиставитися тому, що запалювали блискавиці його духа а міркування з такої голови ставали пану-

ючими поглядами. Листок, писаний з такою оригінальністю думок та демонічним розмахом мови, духу та дотепу, знанням історії і кругозором в сучасності та минулім, зробив епоху в німецькій літературі. Так мов-би Еол відчинив свої вітряні міхи, щоб викликати до наступу священний вогонь любови до батьківщини. Яке опановання мови і власна словотворчість! При жарі його серця вигрілися тисячі і новий дух запалав у внуках Армінія та їх хоробрих воєначальниках».

Люди холодні та байдужі, або занурені в чисто розумових справах ставали під впливом читання Герресових статей найгорячішими патріотами, жертвуючи себе самих і своє майно для батьківщини. Звідусіль від найвизначніших осіб Німеччини діставав Геррес листи з подяками та висловами подиву. Навіть в королівських палацах знайшов «Меркур» своїх читачів, а кронпрінц Людвіг, майбутній король баварський, належав до його найгорячіших поклонників. Бліхер не сідав за стіл, не прочитавши цієї газети. Як об Грімм пише з Кассель, що прихід кожного нового числа є в них святом і переказує те саме і від Савіні з Берліна. Ціла Німеччина з запертим віддихом перечитувала кожне слово і кожен нахвалив в газеті відповідь на думки, що його хвилювали і захоплювався титанічними закликами до боротьби. Та не тільки Німеччина, льондонський «Таймс» раз-у-раз приносив переклади Герресових статей, а Наполеон висловився про «Ренський Меркур», як про *cinquième puissance* — п'яту велику державу, що його поборює. В особі Герреса вперше вступив на арену світової історії публіцист, що за посередництва преси рішаючи вплинув на долю нації. Знову «моралізм» Герреса, його непохитна віра в справедливість обстоюваної ним ідеї політичної незалежності й едно-

сти Німеччини була тим головним чинником, що захоплював людей.

Як уже згадано, пруські мислителі перші виробили ідею політичного об'єднання Німеччини. Фіхте своїми публичними викладами і ораторським талантом, Арндт — патріотичними поезіями, Ян — гімнастичними товариствами, сприяли популяризації цієї ідеї. Але ніхто не поніс її так широко в маси і то такою загальнозрозумілою мовою як Геррес; а що особливо важне, то це обставина, що центр з якого виходили огненні статті Герреса лежав у південно-західній Німеччині — країні де партикуляризм пустив найглибше коріння. Назагал Геррес в Ренанії лишається досить самотнім борцем за зєднання Німеччини, а значіння його від того ще більшає. В зовнішньо-політичній відношенню, Геррес цілком солідаризується з думками північних всенімецьких патріотів; їх група являлась в запіллі тим, чим пруський генеральний штаб в головній квартирі союзної армії — найбільшим руховим мотором цілої акції союзників. Бліхер і Гнайзенау в штабі завжди були ініціаторами рішучих офензивних акцій, енергійного наступу вперед і попадали в сталі конфлікти з хитким і нерішучим австрійським фельдмаршалом Шварценбергом та його „Projektmacher-ами“ як погірдливо висловився Трайчке, генералами Дука та Лянгенау — сторонниками обережного ведення війни. Так само в запіллі німецькі письменники весь час закликають до рішучих бойових акцій та знищення ворога і як найповнішого використання результатів побідної війни. Складається цілком ясне вражіння, що німецькі діячі того часу мали тайний страх перед французами, перед можливим повторенням 1793/1794 рр., коли-то могутнім національним зривом молода республіка розбила зєднані армії цілої Європи. Вже згадувалося, що

одною з основних причин, що зродили ідею об'єднаної Німеччини, були сталі поразки, що їх терпіли німецькі держави, починаючи наріжно боротьбу з Наполеоном. В Прусії у наслідок прекрасної внутрішньої організації держави та славної Фридрихівської традиції, патріотизм був найбільш розвинений і найчуткіше реагував на зовнішні події — він перший дійшов і до переконання, що ратунок лише у всенімецькій об'єднанні. Перемоги в останній війні переконали німецьких патріотів, що перероджена, об'єднана Німеччина може не боятись Франції. Бажання досягти об'єднання Німеччини ще зміцнюється стремлінням за безпеки її від імперіялістичних замахів Франції в будучині. Геррес вповні поділяв цей скритий страх і тому також належав до тих діячів, які змагали мировими умовами якнайбільше ослабити західного сусіда. Тут згадали німецькі патріоти за Ельзас та Лютрингію, і виступили з домаганням прилучення цих країв, що давніше належали до Священної Імперії до об'єднаної Німеччини. Як безпека з боку Франції, мало посідання цих провінцій справді велике значіння, бо їх стратегічне положення улегшувало всякий напад на південну Німеччину. Ці домагання знайшли вираз в крилатім реченні Арндта «Рейн — ріка Німеччини а не її границя!» (*Rhein Deutschlands Strom nicht Deutschlands Grenze*). Геррес став огненним популяризатором цього домагання в Німеччині, присвятивши не одну запальну статтю справі відібрання Ельзасу. Через те, що він виступав у цій справі особливо темпераментно, то й дістав від сучасних «гуманітаристів» марку шовініста і засліпленого ненависника французів.

Та маючи стільки спільних точок з всенімецькими патріотами в справах зовнішньої політики, Геррес мав з їх думками досить різниць в питаннях внутрішньої організації майбутньої спіль-

ної держави. Він еволюціонував на блискучого оборонця об'єднання Німеччини, але ніколи не став таким сторонником реформ, як північні заступники політичної єдності, наприклад Ян. В той час як Янові майбутня Німеччина представлялася у формі сцентралізованої держави, з монархом на чолі, якого влада мала бути майже фіктивною, з багатьма тісно-сполученими клясами та позбавленою впливу шляхтою. (Ян виробив поняття вислуженого шляхетства „Verdienstadel“, яке могла набути кожна людина за свої особисті заслуги, але не могла передати нащадкам), у Герреса („Die künftige deutsche Verfassung“. „Rheinische Merkur“ з 18/24/VIII 1814 „Der deutsche Reichstag“ там-же в числі з 11/IX 1814) думки про соціальні реформи не йшли так далеко. У нього є багато спільних з Яном вимог рішучих реформ, як рівності всіх перед законом, рівномірного розділювання податків (це означало знесення привілеїв шляхти) або загальної військової служби в протилежність до найманого війська XVIII століття; але у Герреса основою німецької держави мають бути три досить замкнені в собі кляси. Ці стани, стан тих, що навчають, себто інтелігенції та духовенства, стан воєнний — себто шляхта, та стан продукційний, міщанство й селянство, („Lehr, Wehr und Nährstand“) являються розуміється наслідком більшого впливу романтичних захоплень середньовіччя. Але в наслідок цього Геррес визнає окремішність аристократичної кляси та її зовсім особливі функції в державі. Шляхта мала бути виселена назад на села, щоб відновити зв'язок її з селянським життям й вона мала займатися воєнним ремеслом в державі. Важним являється також і те, що Геррес не плянував так далекоїдучої централізації, як Ян; для Герреса німецькі князі є історичною традиційною і оправданою перешкодою централізації (він пригадує при цьому

свої давніші міркування про »верховинський« дух німців, які він висловлював давніше і який на його думку не допустить до зосередження влади). Цікаве теж і відношення обох діячів до конституції. Ян остільки зжився з необхідністю реформ, що конституція була для нього чимсь самозрозумілим, чимсь без чого він собі державної організації об'єднаного німецького народу взагалі не міг уявити; для Герреса — конституція була в першу чергу засобом утримання зєдиненої Німеччини у купі. Янові така мета конституції в добре упорядкованій спаяній державі, як була Прусія, не могла прийти на думку, в той час як для Герреса, що стояв віч-на-віч з антагонізмами поодиноких країв, інакше і бути не могло. Треба пригадати, що основним мотивом, який спонукав Баварію, Віртемберг, Баден, Гесен - Дармштат позаводити зразу по Віденським конгресі конституції, була власне необхідність якось тримати при купі свої нові територіяльні набутки, а ці держави повиходили з Наполеонівських війн часом у двоє і троє більшими ніж були раніше.

В кожному разі, як Арндтові чи Янові, так і Герресові необхідність переплетення національних ідеалів з соціальними реформами стояла зовсім виразно перед очима. І цей момент зближає теперішній націонал-соціалістичний рух у Німеччині з тодішнім романтичним патріотизмом. Гітлерівці самі признаються до генетичного зв'язку із здвигом 1813—1815. р.р.

З різниць в практично-політичних пропозиціях найважливішою була гадка Герреса, що осередковою точкою, довкола якої має довершитися об'єднання Німеччини, стане австрійський цісар. Він визнавав німецький дуалізм — себто перевагу Прусії на півночі, Австрії на півдні, але головна зверхність мала бути таки в руках австрійського цісаря, не дивлячись на те, що прого-

лошення Австрії цісарством було цілком самозванного порядку, все таки в уяві сучасників на Габсбургів і далі перейшла традиція Священної Імперії, корону котрої носили вони так довгий час. В признанню за австрійським цісарем суверенітету в майбутній об'єднаній Німеччині для Герреса спливались як елементи романтичних захоплень, так і взагалі більша популярність Австрії на півдні, особливо в порівнанні з Прусією. Хоч, з другої сторони, з пошани до славного воєнного минулого Прусії він хотів бачити її короля — воєначальником майбутньої німецької імперії (*Kronfeldherr des Reiches*).

Узгляdnюючи це міцне територіяльне почуття та антипруські настрої, доводиться признати велику заслугу Герреса в переборенню антипатії до Прусії за часів визвольної війни. Пізнавши особисто пруську армію, Геррес в кількох статтях складав їй похвали, на які вона зрештою вповні заслужила. Як взірець Герресового стилю в цій добі наводжу тут уривок одної з них: (з дня 5 і 17 лютого 1814).

»Нація... дала на цю справу охоче свої сили; прийшов заклик короля з Бресляу і з ним зірвано останню греблю, що здержувала загальне одушевлення в його берегах. Всі стани йшли напередки; навіть ті, що звичайно мирно настроєні і бояться війни, з радісною саможертвою товпилися до служби. Передусім хоробра молодь, захлистуючись від радості, почула заклик батьківщини; будучність давно вже назрівала в їх серцях, сповнених очікуванням, тепер вона стала сучасністю і довго стримуваний порив спішився вільно виявитися. Буцім то якийсь інший дух зійшов на націю, так зразу заговорили всі язики іншою мовою, мізки зачали думати іншими гадками, серця забилися іншими, живішими почуваннями.

Тому враз стали в полі мов вичаровані добре

узброєні, досвідчені в війні загони; мов-би старий засів гадючих зубів ще раз сходив, так виступали з усіх щілин узброєні вояки, вибрані часом... Та цим разом це була спасенна гадина доброго духа і тому люди винищували не самі себе, а лише свого ворога. Світ бачив їх вчинки і вдячна батьківщина простягає їм заслужені вінці».

Таке переборення дрібних територіальних ре-сентиментів на шляху до загально-німецького патріотизму становить певний етап на шляху зродження цього почуття.

Виїмковий успіх Герреса полягав не лише на сполученню в його особі великої наукової ерудиції з бурхливим темпераментом, але і на його вмінню слідкувати за подіями і завжди давати статті на найактуальніші теми дня. Весь перебіг коаліційної війни відзеркалюється в його статтях. Заклики вступати на добровольців, звіт з військових подій, дискусія над умовами миру чергуються одно за одним аж до славнозвісної «Відозви Наполеона до народів Європи перед відїздом на острів Ельбу» — їдкої сатири Герреса, де бичувалися всі народи Європи. Ця сатира, складена в формі відозви французького цісаря, давала звіт з його вчинків під час правління і від його імени характеризувала європейські обставини та народи. Успіх її був незвичайний, а дотепне її уложення сприяло тому, що довший час вона була принята загалом, як автентична. Тріумфом іронії був переклад її у французькій пресі, при чому французи оголосили цю сатиру за найліпше, що коли небудь сказав їх цісар. Знайшовся навіть якийсь самозванець, що твердив, буцім то він написав цю річ під диктат Наполеона; самозванець описував навіть вираз лица цісаря підчас диктовання. З огляду на виїмкове поводження статті наводжу тут уривок з неї, в яким буцімто Наполеон, говорить про німецький нарід:

»Передусім на Німеччину звернув я свою увагу. Нарід без батьківщини, конституція без цілості, князі без характеру і без серця, шляхта без гордості і сили, все це заповідало мені легку здобич. Від віків безборонна, ніким не нападана, з масою вояків, але без війська, з підданими без уряду, все там підтримувалося лише давньою нерозсудністю. Я не мусів сіяти поміж них розбрат, бо однастайність вже давно зникла серед них. Мені лишалось тільки наставити мої сіти і вони вбігли туди самі, мов полохлива дичина. Я їм відобразив їх честь і вони щиросеречно побігли за моєю. Поміж собою винищували вони одні-одних і думали, що чесно виконують свій обов'язок. Ні один нарід не був такий легковірний і ні один інший на землі так глупо-нерозсудний. З забобонністю дивилися вони на мене, і, коли я розчавлював їх під ногою, шанували мене мов свого ідола зі зненависною добродушністю. Коли я смагав їх батогами, а з їхньої землі зробив стовковище вічних воєн, їх поети оспівували мене яко миротворця. Їх напханий непотрібними мудрощами народ переніс на мене усі фантазії своєї хворої голови і з глибини серця шанував мене як відвічну долю, як добродія світу, як уосібнену ідею. Вони побудували на мені вчені книжки і нові системи світа. Те, що я дико з обуренням кидав, їх політики запопадливо підхоплювали, поки не припасували його достойно до своєї мізероти. Їх вищі верстви, що завжди залицялися до французької легкості, так довго невтомно і безпереривно злизували всі колючки моєї грубості та поливали її вістря своєю слиззю, поки вона їм не явилась як найгладша чемність. Володарі завзято подивлялися мою горду поведінку, а нарід кричав мені »слава«, тоді коли кривавлячись, як хробак звивався під копитом мого коня. Не було жадної, грубо видуманої брехні, щоб

вони їй не повірили в своїм дивацькім блазенстві. Нічого ганебного не трапилося їм, щоби вони не винайшли в нім гарної сторони. В усім могли вони себе потішити; по тім, як я їх сто разів одурив, давали вони мені на переховання своє найцінніше. По тім, як я був для них дияволом і отруєю, вважали вони мене, в своїй простоті, навіть милим. Коли я мов вовк вдирався між них, вони стовплювались мов вівці в одному кутку і тупаючи ногами мов варяти, блеяли до мене. Вони виреклися себе і своєї власної крові, щоби — собі на ганьбу — тримати зі мною. Вперто мов маняки вірили вони в мене, хоч з самого початку не було в мені нічого, щоб збуджувало довіря. Коли-ж я нарешті роздразнив їх так, що розілллася їх рожево-червона жовч, і вони повстали, щоби чинити мені опір, — пожалься Боже, як незугарно заховувалися ці хлопці! Те, що вони обережно роками обдумували, завжди обертав я їм протягом дня в нівець, бо я завжди налітав на них з того боку, з якого вони мене не сподівалися. Найбільший тріумф своєї величі святкували вони тоді, коли я, ставши на чолі їх, завалив ними самими їх державу. Коли я їх пізнав, я завжди зневажав їх і трактував, як лякеїв».

Крім недвозначно здемаскованого в цьому уступі французького імперіялізму, не мало припало і на долю німців. Ті закиди, що їх підносить Геррес супроти свого народу, стрічаються зрештою часто в тодішній німецькій літературі. Є це закиди, які живцем пасують до тих українських соціялістичних провідників, які лизали чоботи московському завойовникові, сарказм і драстичність вислову ставить їх на вийняткову височину. Цей памфлет доводить, що Геррес розумів, що зі взяттям Парижа боротьба для Німеччини ще не скінчена; лишалася більша і тяжча частина:

належне використання перемоги і внутрішня консолідація держави. Вплив «Ренського Меркура» на суспільність в цих розбурханих часах був такий великий, що уряди волею-неволею мусіли прислухатись до його голосу і рахуватися з ним; генеральний штаб пруської армії в особі приятеля Герреса, генерала Гнайзенау, стояв з редактором «Меркура» в сталім звязку; так само в особисто дружні відносини ввійшов з ним начальник адміністративної управи Ренанії, штатгальтер Юстус Грунер³⁾). Навіть і сама головна ставка, де находились монархи воюючих країн, була в зносінах з Кобленцом. Головний комісар, що управляв всіма звільненими від Наполеона землями, барон Штайн пересилав Герресові останні новини для його газети.

Завдяки ерудиції та політичному хистові Герреса, його статті бували часто прямо пророчими. Коли Наполеон 1. березня 1815. повернув з Ельби і тріумфальним походом перейшов крізь цілу Францію, щоб потім знову кинутися на союзню армію в Бельгії, писав Геррес: «Німці знову, завдяки своїм мляво-повільним звичкам, будуть заскочені». Пророцтво це здійснилось під Ліні, де навіть сам Бліхер тільки випадково не попав у полон до французьких кирасирів. Та коли потім вертався до Німеччини і завітав до свого приятеля Герреса, то перші, сказані ним слова були: «Ми читали вашу пересторогу і затямили її собі».

А як писав Геррес свої статті: серед веселого товариства у сальоні або на вільній природі, серед вулиці, на зборах — під впливом хвилевого натхнення, на папері, положенім просто на ко-

³⁾ Юстус Грунер був поліційним президентом міста Берліна і вел ким німець им патр отом. По поразці Пруссії в війні 1806/1807 він став на чолі конспіративної акції с ерсованої проти французького панування. Французам вдалось довідатися про деяк! його заходи і він мусів уступити з посади.

ліно, виливались статті, що стрясали німецьким світом. Гамір балачки зовсім не перешкоджав йому; він і сам підчас писання приймав у ній живу участь, на яку-б тему йому не доводилося писати. Тихий затишок робучого кабінету був не для нього. Також підчас серйозної посторонньої роботи писалися громові стріли для «Ренського Меркура», а такої посторонньої роботи мав Геррес дуже багато.

Це була доба блискучого національного підйому. Маса добровольців з усіх верств населення, що перебули виправу проти спільного ворога, дуже швидко звикали до думки про політичне поєднання; цей дух цілком опанував університети — осередки тодішнього культурного життя. Загальне піднесення видало блискучу серію «поетів визвольної війни», як Кернера, Айхендорфа, Шаміссо, Рікєрта, Аридта, Шенкендорфа, групу, що створила одну в світі поезію патосу визвольної боротьби з її вогнем і екстазом. Це була доба величезного напруження енергії, доба великих надій про утворення сильної об'єднаної німецької держави. Та цим надіям не судилося наразі збутися. Вже перший Парижський мир обурих німецьких патріотів своїми виїмково корисними для Франції умовами. Справа була в тім, що союзники боялися залишити на французькому престолі Наполеона, але ще більше боялись можливості повернення республіки і для них не було іншого виходу, як реставрувати скинену династію Бурбонів. Але Бурбони у Франції були сильно зненавиджені, а честь французької нації завжди бунтувалася проти посадження короля чужими багнетами. Щоби зробити династію хоч трохи популярнішою, мусіли союзники подиктувати Франції як найкорисніші мирові умови, щоби дати Бурбонам бодай авреолу спасителів батьківщини. Про відібрання Страсбургу та Мецу

не могло бути й мови, а багато й з награбованих мистецьких скарбів Франції полишено. Державні мужі Європи тої доби, як лорд Кеслрі, князь Метерніх та цар Александр I мали великий страх перед новим вибухом революційних рухів у Франції і для них реставрація Бурбонів здавалась найліпшим засобом для збереження миру. Навпаки, німецьке громадянство в повній свідомості свого духового переродження і в вірі в силу своїх національно-революційних ідеалів, зовсім не боялась у себе внутрі повторення симпатій до революційних кличів, як це було перед двадцятьма роками. Але Німеччина мала страх перед чисто фізичною силою Франції, для повалення якої треба було зеднання цілої Європи. Тому німецьким діячам зовсім була байдужа справа повороту Бурбонів, а їхні зусилля скеровуються на можливо більше зовнішнє ослаблення Франції. Майже всі патріоти об'єднаної Німеччини замолоду перебули захоплення французькою революцією і у більшості з них це захоплення лишало в душі тривалий слід. Всі революційні бажання реформ Арндта, Фіхте чи Герреса лежать власне в ідеологічному комплексі революції, лише вони вповні пересякли національними почуттями. Назва »пруські яacobinці«, яку вживав на означення всенімецьких патріотів Метерніх, має тому певні підстави. Інша справа, що найгіршим яacobinizмом в очах Метерніха являлось те, що це революційне національне німецьке покоління вважало державу та її справи справою всіх громадян і навіть їх національним обов'язком. Метерніх стояв цілком на точці погляду XVIII століття т. є. механістичної організації урядового апарату, до якого підданим нема ніякого діла. Вірність королеві й монархістичним принципам, релігійність та національні почування всенімецьких патріотів не підлягали ніяким сумнівам, але наприклад до-

магання конституції і взагалі претенсія суспільності грати якусь активну роль в державнім житті вже видавалися Метерніхові революційністю. Бездарного і обмеженого пруського короля Метерніх легко переконав в небезпеці революції для його країни, а Фридрих-Вільгельм III і сам від природи схилився до реакційного способу думання. Він також був вихований в дусі просвіченого абсолютизму XVIII віку і раптовий зрив активності своїх підданих в 1813 р., хоч і носив яркі барви любови і вірності своєму королеві, всетаки не був йому зовсім по душі. Фридрих-Вільгельм III був лише прусаком і загально німецькі почування були для нього утопією; крім того і він і канцлер Гарденберг хотіли за всяку ціну зберегти союз з Австрією, отже старались по можливості уникати всього, що могло би дражнити Метерніха. Рідко коли стрічається така глибока колізія між талановитими та поступовими членами суспільства та малодушним, хитким королем, як трапилася тоді в Пруссії, а при безумовній любови і вірності до свого володаря, що панувала в цім суспільстві, можна було передбачати трагічну розв'язку національних прагнень.

Геррес в той спосіб попадав у число осіб, небезпечних урядові. В цей час, як каже Шельберг, для Герреса »його нарід, його нація, її добро і болі, стоять в осередку його думок. Нація є для нього цілістю всіх громадян, злучених спорідненістю крови, спільною історією, мовою й звичаями«. А якраз його мова лунала найголосніше і мала найбільше значіння. Коли з початком Віденського Конгресу виявилась егоїстична політика, котру провадила кожна німецька держава, переслідуючи лише свої льокальні користи, Геррес, як завжди, в палкій обороні своїх ідеалів, обрушується на зграю цих дрібних князь-

ків, громлячи їх як зрадників всенімецького ідеалу. В своїх висловах Геррес не щадив коронованих голов. Малі держави центральної та південної Німеччини були головними оборонцями партикуляризму і їм дістається від пера Кобленцького редактора в першу чергу. Наслідки цього не заставили на себе довго чекати. Влітку 1815 р. «Ренський Меркур» заборонено в Баварії, потім в Віртемберзі та Бадені. Ректор університету в Гайдельберзі, відомий правник Тібо (Thibaut) той самий, що колись закликав був Герреса до Гайдельберського університету, подав спеціальне прохання до уряду, щоб ученим дозволено було і на далі отримувати цю газету, але Віртемберський король Вільгельм I відмовив цій просьбі. Канцлер Гарденберг не раз посилав Герресові щораз гостріші перестороги, що змягшив-би тон, але Геррес, вірний своїм принципам, не звернув на них ніякої уваги. Вістрія його полеміки звертається проти цілого Віденського Конгресу: «Як, невже лишилося тайною те, що хотів німецький нарід від другого парижського мира? Чи це тільки освічені ставлять такі вимоги передчасно? Спитайте селян по хатах, послухайте, що говорить міщанин на вулиці, по всяких сходинах, підіть на Вислу, Ельбу, Везер, слідкуйте від Дунаю до Рейну, дайте висловитись війську, у всіх клясах і станах, всюди одне слово, один зміст, один вислів... Що зі своїх обіцянок народові виконав Конгрес? Володарям розділено землі, здобуті найдорожчою кров'ю зі серця підданих, а народи zostалися з порожніми руками».

Уряди та монархічні круги не могли не турбуватись такими виступами, але все, що було живе, молоде, енергійне, відчувало з Герресом. Штайн отверто висловлював свій подив до Герреса і в серпні 1815 відвідав його разом з Гете, котрий також захопився статтями «Ренського Мер-

кура». Дім Герреса в Кобленці був центром, де сходилися найвидатніші люди Німеччини. Тодішній воєнний начальник Ренанії, Гнайзенау, адміністративний начальник штатгальтер Грунер, учений ретор і поет об'єднання Німеччини Арндт, знаменитий військовий теоретик Кляузевіц, екзальтований романтичний співець визвольної війни Шенкендорф — належали до постійних гостей. Таким чином сповняв Герресів дім ще й іншу важну політичну функцію: зближення і кращого взаємного пізнання ренанців та прусаків, а тим самим зміцнення всенімецького почуття. І вихованець Гете, герцог Ваймарський Карл-Август, відвідав Герресів сальон. Так зросли впливи »Ренського Меркура«, не дивлячися на чорні хмари, що нависли над видавцем. На всі домагання зменшити різкість тону супроти чужих володарів, Геррес не звертав уваги, натомість не побоювся остро напасти на реакційну партію в самій Пруссії, що вже тоді грала при дворі першу роль. Її лідери, професор Берлінського університету Шмальц, начальник поліції Кампц, радник Цшоппе та провідник бранденбурського юнкерства Марвіц, вважали Герреса за найгіршого революціонера, чи, як тоді називали всенімецьких патріотів, за »демагога«. В протилежність цілій політиці пруського уряду та Священного Союзу, Геррес продовжував боронити своїх поглядів, проголошуючи, що Прусія мусить підвестися на щабель всенімецької потуги, а не стягати інші держави до степені пруської провінції. Тема ця була дуже пекуча з огляду на приєднання цілої Ренанії до зовсім чужої їй формою пруської держави. Нарешті 3 січня 1816 р. вийшов королівський приказ про припинення »Ренського Меркура«, але Геррес ще таки видав кілька чисел. У числі з дня 10 січня обвинувачує Геррес на адресу реакційних міністрів Кампца і Шмальца

в тім, що вони противляться свободі преси і ненавидять її з тих самих причин, з яких продажні повії, ненавидять вуличне освітлення. Останнє число, з дня 12 січня, було skonфісковане просто в друкарні і лише кілька примірників встигло розійтись.

БОРОТЬБА З РЕАКЦІЄЮ

VII

Закриття «Рейнського Меркура» обурило цілу освічену Німеччину, але більше всього вразив цей удар таки самого Герреса. «Рідко коли людина та її твір», каже Шельберг, «творили таку єдність, як Геррес і «Ренський Меркур». Газета цілком виростала з глибин його дозрілої в завзятому бою особистості». З закриттям газети для Герреса закінчилася найславніша пора його життя. Удар був дуже тяжкий і віра Герреса в щасливий кінець німецького зриву та в здатність Прусії допровадити Німеччину до кращого устрою була захитана. Але гадка деяких дослідників про те, що заборона газети зовсім зломил Герреса і кинула його в обійми церкві, є перебільшена. Геррес не був зломаний — це доказує та боротьба, яку він далі провадив з реакцією, а властиво з її носієм в Ренанії — пруським урядом.

Між тим політична ситуація змінилася не на користь здійсненню всенімецьких побажань. Віденський Конгрес закріпив і на далі політичне розбиття Німеччини, а на сторожі створеного ним ладу став Священний Союз, ядро якого складали Росія, Австрія та Прусія. Замість смілих мрій про міцну зєднану Німеччину, німецькі патріоти одержали жалюгідну комедію «Німецького Союзу», що на першій-же сесії яскраво показав свою повну нездатність розвинути якубудь акцію. Палац Турнів і Таксісів в Ешенгаймергассе у Франкфурті, де засідала президія Союзу, давав на про-

тязі півстоліття всім карикатуристам Європи найдякніше поле до попису. Загального миру заздрісно берегли всі великі держави і ситуація була в дечім подібна до нинішнього положення в Європі. Як висловився один з тогочасних німців, всі хотіли миру, всі були втомлені Наполеонівськими кровопусканнями, але мир, що наступив по Віденським Конгресі, був такий недоречний, дикий і несправедливий, що суспільність була змушена знову прагнути війни. Спеціально серед всенімецьких патріотів панувала думка про konieczність нової війни; вони бачили корисний вплив, який мала на розвиток всенімецького духу остання війна, де німці з різних держав билися плече з плечем проти спільного ворога Франції, і сподівались, що майбутня війна принесе Німеччині остаточне зєднання. Війна 1813-1815 тривала на їх думку закоротко і загальний патріотизм тому не встиг ще належно виробитись. Війна 1870-1871 рр. довела, що ці міркування були правдиві. Молодь, що перебула війну в добровольчих військових частинах, йшла до закінчення студій на університети і приносила туди зі собою всенімецький патріотизм. Таким чином на деякий час німецькі університети, особливо Єнський, стають осередками «демагогів». Геррес не приймав в університетським життю такої чинної ролі, як хоч-би Арндт або Ян, що були улюбленцями студентів, але він слідкував з великим зацікавленням за їхніми проявами активності. Для нього, як і для цілої тодішньої молоді, абсолютизм і політичне розбиття Німеччини на ряд державок було розчаруванням. Тому в цей час зацікавлення Герреса спрямовані на питання конституції в Німеччині і в Прусії. Він склав цілий ряд талановито написаних меморіялів у справі цієї реформи, що уявляється йому, як і іншим всенімецьким патріотам цілком необхідною. Він організує адресу до барона Штайна на першу сесію Німець-

кого Союзу, де нагадував про те, що § 13 статуту Союзу приписує кожному членові негайно подбати про заведення в своїй країні конституції. Ще більш рішучий характер мала записка, передана особисто Герресом канцлерові Гарденбергові при нагоді його перебування в Ренанії влітку 1818 р. В цій записці доказував Геррес необхідність признання свободи преси та взагалі переведення реформ у Ренанії. Конституцію трактує тут Геррес, як священне право кожного народу, а не як дарунок, залежний від доброї волі короля. Особливого розголосу набрав його подібного-ж змісту меморандум, посланий пруському кронпринцу (майбутньому королеві Фридрихові-Вільгельмові IV.), що був у двірських кругах прийятий, як провокація. Ідея, що присвічувала йому в його заходах, була — глибоко відчута потреба допустити до голосу в державних справах ті верстви народу, які двигали на своїх плечах тягар національного руху в цілій його широті; ті верстви, які, він сподівався, здолають бути противагою вузько-егоїстичній політиці дворів. На його думку, «без рішучої, ясно вираженої громадської думки воля володаря запровадити загальне добро — є безсила». Абсолютизм, на його думку, не міг забезпечити добра нації, ані її гідности. Протестуючи проти васального становища Прусії супроти Росії, Геррес іронічно питався, чи на те одержували німці стільки побід, щоби перемінити одного пана на другого? Він не міг допустити, щоби «день визволення» нації став «днем її найганебнішого уярмлення?» А це неминуче мало статися при абсолютизмі. Всі ці думки і меморандуми не лишалися для Герреса без наслідків і на нього падають одна за другою репресії з боку уряду. Ще в 1816 р. його позбавили посади інспектора навчання, а його приятеля Грунера перевели до Вестфалії. Пізніше так само відкинув пруський

уряд старання Герреса про катедру на новозаснованому університеті в Бонні. Та всі ці репресії були не в стані вгамувати його бойовий дух, хоч і тяжко вдаряли по його і без того не блискучому матеріальному положенню.

Заворушення на німецьких університетах досягли своєї найвищої точки в 1819 р., коли всінімецькі патріотичні настрої знайшли вихід в замаху студента Занда, що забив письменника Коцебу, якого вважали за російського шпига. Невдалий замах підмайстра Ленінга на гессенського міністра Ібея показав, що і в інших верствах населення не все в порядку. Ці події стрясли цілою Європою. Вже раніше після академічного свята німецької єдності на замку в Вартбурзі (жовтень 1817), коли студенти попалили деякі книги реакційних авторів, уряди країн Священного Союзу почали дивитися на академічні свободи дуже кривим оком; тепер-же черговий зїзд монархів та міністрів ухвалив приступити до репресій. Метерніх переконав інші уряди, що Німеччина ціла підмінована широко-розгалуженою таємною революційною організацією. В Німеччині розпочався режим гнету, головню в академічних установах; слідував ряд репресій і арештів, відомих під іменем «переслідування демагогів». Багато з поміж «демагогів» арештували, або मुсіли тікати; Арндта позбавили його професорської катедри в Бонні, Яна без суда і пояснення вини протримали 5½ літ у фортеці. Спеціальна комісія зі Шмальцом та Кампцом на чолі горячково шукала слідів потайного товариства або змови, котрих в дійсности не було. Кожна хоч трохи підозріла реакціонерам людина ризикувала кожної хвилини попасти до арешту. В цей час Геррес відважується виступити на сторінках часопису «Вага» (Die Waage), редагованого Берне зі статтею в обороні Занда; осуджуючи сам вчи-

нок, Геррес однак вповні виправдує мотиви Занда. В цій статті вже намічаються ті самі думки, що їх розвинув Геррес з таким блиском три місяця пізніше в своїм найславнішому політичному трактаті «Німеччина і Революція».

Цю книжку, найкращу публіцистично-політичну свою працю, Геррес написав протягом серпня 1819 р. під свіжим вражінням реакційно-монархічного терору. Легким, прозорим, ясним і сильним стилем характеризує Геррес відносини, що витворилися в Європі, а особливо в Німеччині по упадку Наполеона, і приходить на підставі розгляду останніх подій до переконання, що Німеччина дійсно зреволюціонізована і знаходиться на вулькані. Причиною такого стану є, одначе, не зла воля революціонерів і «демагогів», а самі монархічні уряди, котрі понадавали стільки щедрих обіцянок своїм підданим, а їх потім не сповнили. Ці уряди не сповнили також народніх сподівань на створення могутньої об'єднаної німецької держави; ні одна держава не запровадила у себе органічної конституції, що спиралась-би на реальних потребах народу, а рівночасно міцно вязалась-би з його історичними традиціями та звичаями. Конституції держав південної Німеччини — Баварії, Бадену, Гессен-Дармштату, є механічними витворами абстрактних розумувань, накиненими народам згори. Ці конституції зовсім чужі психіці народу і тому не можуть принести задоволення його вимогам. В інших країнах обіцянки запровадити конституцію та перевести конечні реформи взагалі не дотримано. Таким чином головними винуватцями теперішнього напруженого положення являються володарі держав; вони є головними творцями незадоволення в нації, бо вони, не сповнивши її бажань, штовхнули її на революційний шлях.

Така книжка, написана в часах переслідуван-

ня всякої вільної думки, була просто зухвальством. Геррес, що правда, уникав здебільшого називати імена, але його стиль і думка були остільки ясні, що навіть мало поінформовані читачі зразу могли догадуватись, про що йшла мова. Успіх книжки був сенсаційний; наклад сконфісковано, але вже розіслані примірники виривалися з рук. В короткім часі книжка з'явилась у французьким, англійським та голяндським перекладах і в цілій Європі вона справила неменьший ефект, як в Німеччині. Для реакційно-монархічної кліки, що тоді вже стала при Берлінським дворі всемогучою було цього вже за багато. Король видав наказ арештувати Герреса і депортувати до фортеці в Гляцу на чесько-шлеським кордоні. На щастя для себе, Геррес находився в цей час в гостині у Франкфурті, так, що поліція лише опечатала його будинок і відіслала всі знайдені при трусі папери на перегляд центральному урядові в Берліні. Приказ про арешт помандрував за Герресом до Франкфурту на руки ратмана Томаса; цей останній отримав приказ якраз в тій хвилині, коли Геррес, його добрий знайомий, сидів у нього в гостях. Очевидно, що поки ще вартовим при міських брамах була передана інструкція затримати Герреса, він був уже далеко за містом по дорозі до безпечного Штрасбургу. Свого улюбленого Кобленцу більше бачити йому вже не судилося.

Ситуація, в яку попав Геррес, перейшовши французький кордон, була з незavidних: один з найвизначніших борців за об'єднання Німеччини, з маркою найбільш непримиримого ненависника французів, — мусів шукати захисту в цій самій Франції, яку громило його перо в «Ренським Меркурі» статтями і зворотами, що були ще у всіх в пам'яті. Недавній розголос «Німеччини і Революції» був причиною того, що грома-

дянство цілого світу слідкувало з заінтересованням за дальшим перебігом справи, а французька громадська думка спершу не знала, яке становище має зайняти. Та сам Геррес з подивугідною зручністю перший знайшов вихід з свого клопітливого положення. Він добре знав, що навіть Бурбонській Франції дуже залежить на тім, щоби по можливості зберігати вигляд ліберально-керованої країни — побідженої побідниці, що зуміла зберегти свободні інституції та звичаї, тоді як переможні союзні держави опинилися під ярмом тиранії, гіршої ніж Наполеонівська. Така агітація мала великий успіх серед країн центральної Європи, котрим під гнітом дрібязкового Метерніхівського режиму гніт Наполеона скоро почав уявлятися, як доба великих свобод; особливо серед лібералів, що тоді швидко зростали в силу, Франція знову придбала славу європейської оборонниці поступових ідеалів. З точки погляду піддержання своєї репутації лицарської країни свободи, для Франції було дуже важним не відмовити притулку такій людині, як Геррес, і Геррес дуже добре використав цей момент, виступаючи публично не з просьбою, а з домаганням притулку для себе. В місцевій газеті Геррес підкреслював своє право азилу і обов'язок держави давати охорону всім, що до неї по таку охорону звертаються. Стаття була витримана в гіднім, спокійнім тоні людини певної свого права. Його розрахунок був правильний і ціла французька ліберальна преса захоплена виступила з домаганням лицарськості в відношенню до чесного ворога. Найвпливовіші лідери ліберальної партії, як Руае-Колляр, Бенжамен Констан і особливо філософ Віктор Кузен вживали всіх заходів у пресі й в парижських сальонах, щоб допомогти Герресові. Урядова преса, як „Journal de Paris“ та „Moniteur“, що спершу було пробувала

кілька разів шпигати Герреса, швидко змушена була замовкнути. Бонапартисти, котрим втікач був очевидно найгіршим ворогом, теж змінили настрої, так, що ціла французька громадська думка стала на становищі конечної допомоги чесному ворогові в його боротьбі проти тиранів, спільних ворогів усього людства. Ніхто не смів сказати, що редакторів «Меркуру» не дали скористати з гальської гостинності, що лежить у крові французів, найвеликодушнішої і найсвободолюбнішої нації в світі...

Посеред цілої цієї досить живої полеміки, Геррес стояв вже мовчки — його ціль була досягнена: він уникнув пониження і просьби перед зненависними французами, дістав право жити, де і скільки хоче на території Франції і тепер хотів лише одного, щоб його залишили в спокою. Зі своєю антипатією до французів він і тепер ані трохи не крився, чим не мало імпував шляхотному Кузенів, якого впливам в салонах Парижа він у першу чергу завдячував корисне закінчення своєї справи. Незабаром дійсно інші справи притягли загальну увагу і Геррес, згідно зі своїм бажанням одійшов на дальший плян. Свого становища відносно нації, що дала йому захист від нагінки пруських реакціонерів, за весь час він не змінив ані крихти і до кінця свого побуту в Штрасбурзі (з перервами до 1825 р.), обертався виключно в німецькій товаристві. Головну увагу тепер на вимушенім дозвіллі звернув Геррес на наукову працю, якій і віддався всею своєю палкою душею.

Та уряди Німеччини не переставали цікавитися його долею. Геррессова туга за рідним містом була відома поліції і заставляла таємні слідчі органи німецьких держав не спускати з нього очей. День і ніч чатувала варта герцогства Баден на ренському мості коло Келю на вигна-

ного журналіста з приказом негайно при першій же можливості арештувати Герреса і везти в глибину краю. Вважаючи французьку територію за демонстративно-ворожу Німеччині, Геррес виїхав влітку 1820 р. до Аарау в Швейцарії, маніфестуючи там своє бажання до примирення. Та це не мало ніяких наслідків, як і видана ним під цей час книжка «Європа і революція» (весна 1821), бо висловлені в ній думки були хіба лише змягченням, а не зміною висловлених у попередній книзі. Іти на дальші компроміси Геррес не міг і тому мусів звикати до життя емігранта. Всі зусилля його приятелів у Пруссії мали за наслідок лише те, що його родину в Кобленці адміністрація залишила в спокою, а його папери, що возились до Берліна, були в непорушеному стані повернені назад. Герресові самому доводилось і на далі жити відлюдним життям приватного вченого. Побут у Штрасбурзі м. і. мав для його духової еволюції велике значіння передусім тим, що дав йому на дозвіллі можливість щераз проаналізувати свій світогляд і події останніх років і на тій підставі прийшло у нього до останнього великого кроку — признання ваги церкви в тодішнім суспільнім життю.

Тим часом духовий напрям німецького життя сильно змінився. Як підчас Наполеонівських воєн на перший план висувались ідеї національного відродження і об'єднання Німеччини на історичних основах, так тепер чим раз більше зискували на значінню ліберальні течії, що стояли за радикальне знесення існуючих соціальних та політичних порядків і перебудови Німеччини на зеднану республіку. Ця нова течія була виразного космополітичного забарвлення; ліберали вважали все людство об'єднаним спільними цілями боротьби з тиранами за загальне краще майбутнє; серед німецького громадянства цей ко-

смополітизм практично приймав форму франкофільства. Ліберали ідеалізували Францію з її свободними порядками і вважали, що її місія є допомогти насадити такі самі порядки і в Німеччині. В німецькому культурному життю початок ери лібералізму означився назовні переходом центру політичного життя молоді з німецько-національного університету Єни до університету в Гісені, що віддавна був під домінуючими французькими впливами. Ясно, що Геррес, як і кожен з активних діячів визвольних війн не міг бути солідарним з цими новими напрямками і стояв від них осторонь не дивлячися на особисті добрі звязки з лідерами лібералізму, яких реакція рівно-ж загнала до Штрасбургу.

ОСТАННІ ЛІТА ГЕРРЕСА

VIII

До 1825 р. проживав Геррес у Штрасбурзі і за той час вповні довершилась велика духова зміна в німецькому суспільстві, про яку вже згадувалось у попереднім розділі. Крах великого німецького патріотичного руху з 1813/1815 рр. став уже для всіх ясним. Найвидатніші діячі його находились або в арешті, як Ян, або були цілковито усунені з громадського життя. Нова молодь, здебільшого перепоєна ліберальними ідеями, не мала для національних почувань ніякого розуміння. Такий зворот до космополітизму був зрештою цілком зрозумілим для покоління, що виховувалося під вражінням глухого реакційного утиску Метерніхівської системи і бачило сумний кінець національних змагань. Тому і на місцях мрій про новий устрій на історичних основах прийшли далеко радикальніші погляди. Штайн, Геррес, Арндт були революційними діячами, стояли одначе непохитно на ґрунті використання того життєздатного зі старих установ, що зберегли-

ся до їх часів; такий заповіт старини, як любов і пошана до короля, були в їх очах ненарушимою святістю і лиш в таких освячених традицією рамках, вважали вони конечними реформи. У лібералів був далеко більше розповсюджений безгрунтовний радикалізм, висловлений відомим реченням, що »доти не буде щастя на землі, доки останнього короля не задушать кишками останнього попа«. Ліберально-настроєне суспільство стояло в різкім антагонізмі до реакційних кіл, а поодинокі всенімецькі патріоти, осамітнені і чужі цьому новому життю, тихо доживали свого віку по провінціальних закомарках. Лише Геррес не міг допустити викинути себе поза вир життя, не міг зректися змагань за свої етичні ідеали, розпочатих ще в ранній молодості. Але в нових умовах єдиною організацією, що уможливлювала продовження боротьби з реакцією і лібералізмом, була католицька церква і Геррес, як завжди раптово і темпераментно довершує свою злуку з цією організацією.

Вже зворот Герреса до романтизму мусів погодити його з церквою, бо і весь німецький романтизм взагалі був сильно релігійно забарвлений. Захоплення красою рідної старовини і культурою Середньовіччя мусіло бути нерозлучно зєднане з признанням вартости церкви, середньовічного осередку духового життя. Як взагалі захоплення минулими віками у романтиків було в групі естетичним почуттям, так і у Герреса з естетичних почувань зроджується пошана до церкви, яка цілком помітно проявляється вже в часах його побуту в Гайдельберзі. В »Ренському Меркурі« кілька темпераментних статей присвятив Геррес папі Пію VII і конечности боротьби за відновлення старої слави католицької церкви. Остаточний зворот Герреса до церкви стався однак лише в Штрасбурзі, де він взяв у 1822 р.

церковний шлюб зі своєю дружиною, з якою прожив уже більше двадцяти літ.

Церква для Герреса явилася теж передусім як засіб для переведення в життя своїх давніх просвічених ідеалів добра і справедливості, в сповненню яких добачав він свою місію на землі. Догматично, церковна сторона справи його не цікавила; бажання Герреса фактично зводяться до прагнення за великою понадконфесійною загальною вірою, що зобов'язувала-б усіх чесних і порядних людей на землі. Можна добачати в таких прагненнях рештки деїстичних поглядів XVIII століття. Як і для всякого німецького патріота, так і для Герреса, конфесійний поділ Німеччини був великою трагедією, але він завжди боровся з поглядом, буцім-то реформація це випадковий вчинок кількох честилюбців із особистих амбіцій. Геррес розумів її вагу для Німеччини і в обставинах XVI віку вона для нього лишалась і надалі протестом свободолобного духа півночі проти темного натиску півдня. Лишаючись переконаним всенімецьким патріотом, Геррес не міг поводитись і думати інакше: державна організація не справдила покладаних на неї надій по утворенню кращого ладу, проекти конституції припадали порохом, сторонників конституції заставили замовчати; сама держава робилась сторожем ненависної системи. Плитка космополітична фразеологія лібералів не могла імпонувати романтичному націоналістові а католицтво, освячене тисячолітніми традиціями, овіяне містикою, з багатими духовими скарбами, єдине в ті часи могло для нього явитися носієм правди і свободи та оновителем народу. Це не може здаватись дивним, бо в той час, після жорстоких потрясень Французької Революції, католицька церква переживала добу підйому і була рішуче модернішою організацією аніж держава часів Метерніха.

В 1825 р. вступив давний читач »Ренського Меркура« Людвіг Баварський на трон. Зараз-же в Мінхені забився живчик значно живішого культурного та мистецького життя. Король переніс до столиці давний університет, що останніми часами ледві нидів у Ляндсгуті та значно його поширив. Такі наукові сили, як Шеллінг та Баадер прийняли запрошення на професорські катедри; незабаром дістав запрошення на катедру історії також і Геррес. В 1827 р. після кількомісячного побуту у своєї доньки в Франкфурті виїхав він до Мінхену де й прожив цілу решту свого життя. Геррес багато працював науково (наслідком його праці була в першу чергу велика чотирох-томова християнська »Містика« 1836/1842) і його дім знову став духовим осередком не лише Мінхену, але й цілої Німеччини. Але в центрі його зацікавлення лежить і надалі політика і головну його енергію абсорбує політична публіцистика.

Та великою помилкою було-б думати, що Геррес, ставши признаним провідником ультрамонтанів, став засліпленим католицьким партійцем. Якраз в »Атаназіюсі«, поруч із закликами до всіх католиків Німеччини, витримати в змаганні, знаходимо яскраві картини важких відносин, до яких допровадили акція і впливи католицького духовенства в Мінстерській єпархії, де священники втручались навіть до приватних відносин в родині і отверто агітували проти мішаних подруж протестантів з католиками. Такого явного виступу проти ідеї об'єднання Німеччини не міг Геррес толерувати. Високі поняття про права людського індивідуума зберігав він в своїй основі непорушно з кінця XVIII віку.

Останні дні Герреса захмарилися аферою Льолі Монтез — андалузької танцюристки, фаворитки короля Людовика. Втручання цієї фаворитки в державні справи обурило громадянство і на

чолі опозиції стали католицькі круги, яким перед кількома роками король відмовив у проханні про повернення єзуїтів. Боротьба ультрамонтанів і льольомонтанів (як прозвано в насмішку прихильників фаворитки) набрала досить різьких форм. Університет, студенти і професори, прийняли в цій боротьбі як найживішу участь здебільшого як противники Льолі Монтез. Король був обурений і взявся до репресій, позбавивши сімох професорів катедри. Але Герреса не зачепили: «старого льва залишіть мені в спокою» наказав король. Дійсно позбавлення катедри булоби важким ударом для Герреса, що за свою двадцятилітню діяльність буквально зрісся з аудиторією та слухачами. Не дивлячись на свій 70-літній вік він ані не думав подаватися на пенсію. Але через безперестанні студентські розрухи університет замкнено. І лише після лютневої революції вдалося ультрамонтанам добитися висилки Льолі Монтез за кордон. Але Геррес уже не дожив до того часу. Людина міцної будови тіла, що ніколи не хорував, крім як на тугу за батьківщиною, вкінці січня 1848 р. занедужав і опісля короткої горячки 29 січня Герреса не стало.

Як живий Геррес завжди і передусім цікавився політикою, так і смерть його стала передусім політичною подією. «Льольомонтанський режим звів його в могилу», розголосила опозиція і похорони Герреса обернулись у величаву маніфестацію проти королівської фаворитки. Студенти, яких зібралось більше півтора тисячі, несли чергуючись, на плечах труну улюбленого професора, написи на вінках, промови, величезний збіг народу все свідчило за те, що Геррес ще й по смерті відіграв політичну роль, вражіння з якої розійшлося по всій Німеччині.

Головне значіння Герреса лишається в тому, що він зробив і написав в часі великого німець-

кого національного зриву 1813/1815 рр., коли він став в ряди перших патріотів єдиної об'єднаної Німецької держави. Кілька літ пізніше, реакція зуміла, здавалося безслідно придавити ці змагання. Самітно і в забуті доживали віку поодинокі провідники здвигу — історична еволюція пішла здавалося в іншій напрямі, нове покоління лібералів було чуже національним почуттям. Але рік після смерті останнього їх мейкана Ернста Морица Арндта (1861) розпочалася нова велика епоха в історії зєднання Німеччини. Епоха, котрої приходу всі вони так горяче чекали і в котрій ніхто з них і хвилину не сумнівався: Бісмарк став пруським канцлером і за пів століття здійснив їх ідеал, зібравши жнива з посіяного ними зерна. А за сто літ на думках, проектах і мріях цих самих діячів почався великий рух проти духової порожнечі Ваймарської республіки. Поезії Кернера і Шенкендорфа, промови Арндта, Яна, Герреса читаються і вивчаються на пам'ять брунатними відділами. Провідна їх думка — зєднання національного ідеалу зі соціальними реформами стала підставою сили Гітлера, гаслом, що кинуло в його обійми широкі маси народу і знищило соціал-демократію і комунізм з одного, реакційні сили з другого боку. Національні почуття виявились не буржуазною видумкою для одурення працюючого люду; цього не зрозуміли своєчасно zdeгенеровані нащадки Лясаля і Бебеля; соціально-поступова політика необхідна для притягнення широких мас; цього не розуміли консервативні круги. А це була правда, яку вже сто літ тому проповідували в Німеччині і на цьому полягає значіння та актуальність діячів тих часів, а між ними в чершій черзі Герреса. Справедливо оцінює його значіння Шельберг, коли пише: »Він не поет, не філософ, не теолог, не учений ані не державний муж. Його значіння не

полягає в його діяльності як історика літератури і дослідника; яко такий пробив він дорогу ледві — чи хоч одній новій ідеї, як це вже правильно підкреслювалось. Але він великого стилю провідник мас; автор могутньою мовою писаного гордого ряду глибоко впливаючих летючок, публіцист якого значіння одинокє в німецькій літературі».

Не млявому »космополітизмові в цілях, націоналізмові в формах«, не зеднанню »пролетарів усіх країн«, а міцному, опертому на історичних традиціях, національному почуттю в сполученні з соціальною політикою в інтересі широких мас, судився тріумф в Європі і поза Німеччиною.

Важніша література:

Wilhelm Schelberg, Josef von Görres, Köln 1926.

Martin Berger, Görres als politischer Publizist (Bücherei der Kultur und Geschichte, Bd. 18.) Bonn-Leipzig 1921.

Karl Alexander von Müller, Görres in Strassburg 1819—1820. Episode aus dem Beginn der Demagogenverfolgungen. Stuttgart-Berlin-Leipzig 1926.

Roman Reisse, Die weltanschauliche Entwicklung des jungen Joseph Görres (1776—1806). (Breslauer Studien zur historischen Theologie, Bd. VI). Breslau 1926.

Johann Nepomuk Sepp, Görres und seine Zeitgenossen. Nördlingen 1877.

Johann Nepomuk Sepp, Görres. (Serie „Geisteshelden“ hrsg. v. Anton Bettelheim Bd. 23). Berlin 1896.

P. Kaufmann, Görres im Kampfe gegen die preussische Reaktion. Historische Jahrbücher der Görres-Gesellschaft 1928.

Joseph Görres, Gesammelte Schriften hrs. v. Max Braubach, Bd. 1 ff. Köln 1928 ff. (видання ще не скінчене).

Joseph Görres, Reden gegen Napoleon hrs. v. Bernhard Inringer. München 1914.

Joseph Görres, Eine Auswahl aus seinen Werken und Briefen, hrs. v. Wilhelm Schelberg. Köln 1927.

Joseph Görres, Deutschland und die Revolution. 1819.

Joseph Görres, Europa und die Revolution.

„ВІСТНИК“

місячник літератури, мистецтва,
науки й громадського життя.

ВИХОДИТЬ точно при кінці кожного місяця.

БОРЕТЬСЯ з інтернаціоналізмом і колтунством усіх форм.

ОБСТОЮЄ духову єдність з культурою Заходу.
ПРОПАГУЄ національно-громадські кличі новітньої Європи, і потребу психічного переродження народу.

МІСТИТЬ праці найвидатніших літературних, наукових і публіцистичних сил Галичини Волині і вигнанщини.

В журналі містили або міститимуть свої статті:

В. Андрієвський, М. Андрусак, Б. Антонич, В. Біднов, М. Гайворонський, Б. Галайчук, В. Галан, І. Гончаренко, О. Грицай, О. Гузарєва, А. Ворон, Дм. Донцов, Р. Завадович, Р. Кедро, В. Кедровський, Г. Келер-Чикаленко, Ю. Клєн, М. Кордуба, Н. Королева, В. Королів-Старий, Б. Кравців, А. Крезуб, В. Кубійович, С. Куликівна, Ю. Липа, Л. Лукасевич, Л. Луців, Е. Ляхович, Е. Маланюк, М. Матіїв-Мельник, Л. Мосендз, М. Мухін, О. Наріжний, С. Наріжний, М. Озерський, О. Ольжич, Всев. Петрів, Ю. Пирогова, М. Підлужний, В. Поєстригач, В. Приходько, А. Річинський, У. Самчук, С. Сірополко, О. Ст. Смачило, О. Стефанович, М. Струтинська, О. Теліга, І. Федорович-Малицьна, Г. Явір, Ростислав Єндик й інші.

Передплата, яку треба слати **виключно** на **Чарнецького 26 м. 21**, або на чековеkonto. 500.371, виносить: квартално зл. 6.60; піврічно — 12; річно 23; для заграниці — 30 зол. Ціна окремої книжки — зл. 2'20. — для заграниці 2'50.

Dr ББК

РА

85

(1986)

1992

Книгозбірня Вістника

під тям спільним заголовком виходить від лютого б. р. бібліотек
Вістника приблизно одна книжка на квартал розміру ві
4-х до 8-х аркушів малої 8-ки в ціні від 1-го до 2-х золотих.

Передплатники Вістника платять половину

Перестарілі соціалістично-ліберальні доктрини в'корені знищали
у нашій суспільності: 1) розуміння найпримітивніших засад розви
й упадку суспільств, і 2) основних, вічних і незмінних пружин люд
ських вчинків і 3) значіння для громадського життя — індивідуальності
й характеру.

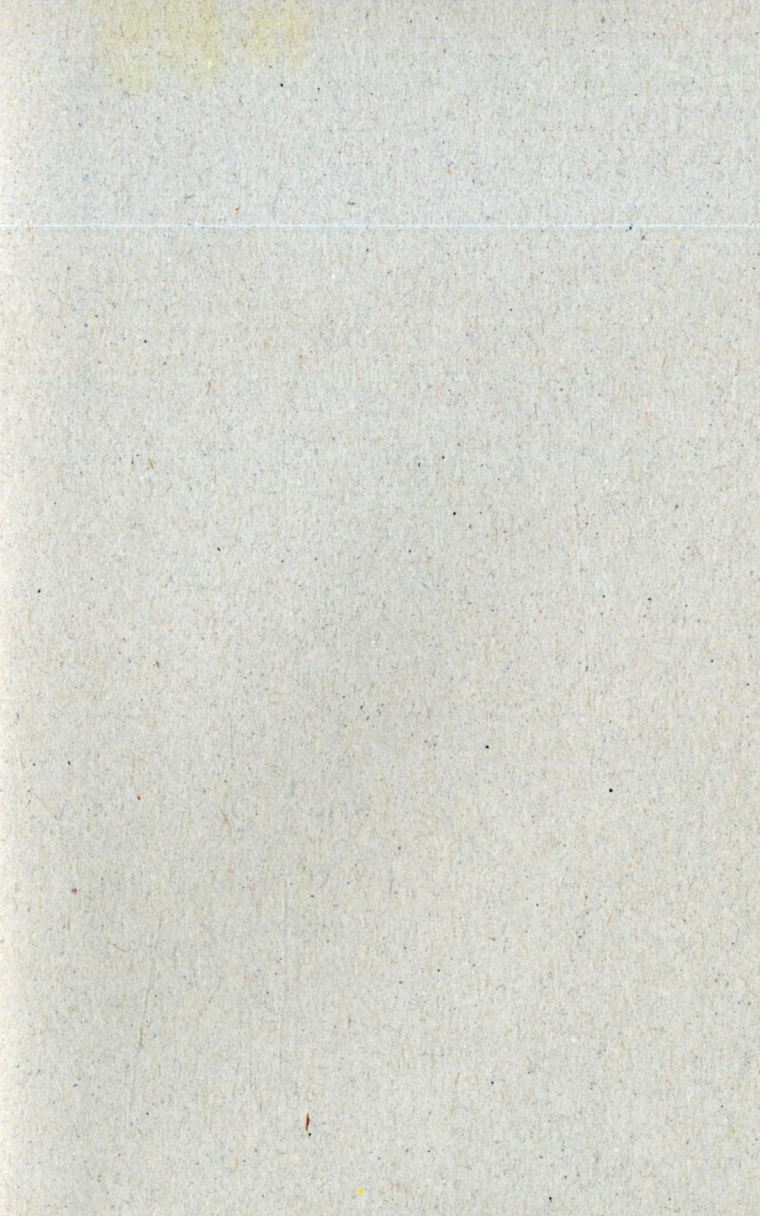
Якраз, щоби показати значіння цих вічних вартостей, протистав
ляючи їх сумнівним вартостям соціалістично-ліберального світу, що за
панували у нас від XIX-го віку, зважилися ми видавати суспільницькі
твори старих майстрів, у нас проскрибовані і тому не переложені, а рів
нож твори, які знайомилиб наш громадянство з новими — теж у нас
ігнорованими — духовими течіями Заходу. Книгозбірня призначена не
для аматорів „популярної“ літератури, лише для інтелігенції, яка не
лиш так називається, а й хоче нею бути.

Належність висилати чеком ПКО 500.371.

ЦІНА 1 ЗЛ.

Друк. З. Медичкий — Тиктор, Львів, Бляхарська

172

100 =
5327417

па 85_y

М. Антонович

Геррес.